

ZBĚHNUTÍ DO CIZINY PŘÍSLUŠNÍKŮ ČESKOSLOVENSKÉ ARMÁDY A JEHO VYŠETŘOVÁNÍ V LETECH 1948 AŽ 1989

Stanislav Polnar

Politický systém s rozhodujícím postavením Komunistické strany Československa (KSČ) se po 25. únoru 1948 výrazně opíral o ozbrojené složky. Zde měla přirozeně významné místo i československá armáda, přičemž však vystupovala zároveň jako subjekt i objekt politických represí.¹ V červnu roku 1954 rozhodla Hlavní politická správa československé armády o jejím novém přejmenování na Československou lidovou armádu (ČSLA). Změna názvu měla signalizovat i její kvalitativní přeměnu po únoru 1948, kdy její výstavba nacházela svůj vzor zejména v Sovětské armádě. V život tak byla uvedena 3. kapitola Košického vládního programu z 5. dubna 1945, která na příslušném místě prohlásila za nežádoucí její nepolitičnost. ČSLA představovala nové ozbrojené síly socialistického typu, jejichž výstavba, vyzbrojování, bojový výcvik i vnitřní život výrazně formovala KSČ. Komunisté obsadili rozhodující velitelské, štábní a další funkce. K nové situaci značně přispěla i činnost vojenského bezpečnostního a justičního aparátu, jehož aktivita výrazně přispěla k vytlačení nepohodlných příslušníků armády z jejich funkcí. V přímé souvislosti s těmito procesy byly úspěšné i neúspěšné pokusy vojáků opustit pod nastalým nevybíravým tlakem území socialistického Československa. Jejich osudy tak sledovaly vlny exulantů či emigrantů, které do zahraničí odnesly většinu československých občanů – nevojenských osob. Hlavní hrozbu v tomto ohledu představovaly defenzivní zpravodajské složky československé armády, které za přímého vedení či vlivu komunisty Bedřicha Reicina působily po roce 1945 jako Obranné zpravodajství (OBZ), 5. oddělení Hlavního štábu či Hlavní informační správa (HIS). Zejména důstojníci z povolání dopláceli na jejich činnost propuštěním z armády, perzekucí ve vykonstruovaných politických procesech před vojenskými justičními orgány či zařazením do táborů nucených prací. Pohlížet na vojáky, kteří odešli do exilu, jako na pouhé pasivní oběti mocenských proměn po 2. světové válce, však zcela zjevně neodpovídá historickým faktům. Zejména mezi popravenými vojenskými osobami lze po únoru 1948 jasně identifikovat skupinu zběhů, kteří odchodem z Československa opustili vojenskou činnou službu a našli útočiště na německém území v americké okupační zóně. Na základě různých pohnutek se do své bývalé vlasti vraceli jako kurýři západních zpravodajských služeb a v případě dopadení byli popravováni či odsuzováni k dlouholetým trestům odnětí svobody.² Objektivně se ve své době dopouštěli porušení pozitivního práva a povinností jejich vojenského stavu, za což jim byly ukládány tvrdé trestněprávní sankce formálně korespondující s příslušnými právními předpisy. Hodnocení jejich skutků nakonec podleho postupnému soudu dějin a přes koloběh soudních rehabilitací roku 1968 a 1990 dospělo až k jejich zařazení do rámce III. odboje. Dříve penalizované jednání je za současného právního stavu hodnoceno jako aktivní obrana hodnot svobody a demokracie. Spolupráce se zahraniční zpravodaj-

skou službou demokratického státu, převaděčství nebo překračování státních hranic za účelem účasti v odboji a odporu proti komunismu (agenti-chodci) se dnes chápe jako legální forma odboje a odporu proti komunismu.³ Z hlediska kriminologického vývoje a dynamiky trestné činnosti spočívající ve zběhnutí do ciziny však nefigurovala pouze vlna odchodů mezi lety 1948 až 1951, kdy Československo opustilo 25 350 občanů, z nichž dle některých přibližných odhadů bylo po únoru až 5000 vojenských osob.⁴ Dlouhodobá analytická a statistická činnost StB zaznamenala další razantní vlnu odchodů do zahraničí v letech 1968 až 1969, kdy svou vlast opustilo celkem 70 130 Čechoslováků a mezi nimi samozřejmě i velké množství vojáků v činné službě.⁵

Pro komplexní právněhistorickou analýzu fenoménu zběhnutí do ciziny má pro celé sledované období let 1948 až 1989 zásadní význam vymezení subjektu trestné činnosti, který název předkládané studie poněkud zjednodušuje na „příslušníka československé armády“. Zde není možné vystačit s dílčí definicí dle příslušných norem trestního práva hmotného. Pomocnou ruku zde musí podat předpisy branného zákonodárství, přičemž pro celkovou charakteristiku opuštění Československa vojenskými osobami hraje významnou roli i problematika pojmu veřejného činitele a nositele státního či služebního tajemství. Branný zákon z roku 1920⁶ hovoří ve svém § 1 o československé branné moci, přičemž až z následujících ustanovení lze dovodit, že ji vytvářejí v první řadě poněkud nekonkrétně definované vojenské osoby z povolání, přičemž dle ustanovení § 13 téhož zákona se jedná o důstojníky a poddůstojníky z povolání. Dále lze v poněkud zjednodušujícím výkladu hovořit o vojenských osobách (vojácích), kteří se v duchu § 2 zákona rekrutovali z řad československých státních občanů či příslušníků, jejichž branná povinnost obsahovala povinnost odvodní a služební. Služební povinnost dále obsahovala prezenční službu a službu v záloze. Tuto právní úpravu nahradil s převážnou účinností od 1. října 1949 nový branný zákon,⁷ jenž ve svém § 2 odst. 1 definuje brannou moc tvořenou vojskem jako jejím základem a veřejnými ozbrojenými sbory, které určí vláda. Dle druhého odstavce téhož paragrafu tvořilo vojsko souhrn vojenských osob, které byly odvedeny a měly služební povinnost. Postupně docházelo v důsledku novelizací k terminologickým posunům, kdy místo o branné moci se počalo hovořit o ozbrojených silách.⁸ Dle úplného publikovaného znění tohoto branného zákona z roku 1978,⁹ konkrétně jeho § 2, bylo za základ ozbrojených sil bráno vojsko a veřejné ozbrojené sbory, které určila vláda Československé socialistické republiky (ČSSR). Dle ustanovení odstavce druhého téhož paragrafu představovalo vojsko souhrn vojáků, přičemž vojákem se stále rozuměla osoba, jež byla odvedena a stala se subjektem služební povinnosti. Letitý branný zákon č. 92/1949 Sb. přečkal i zlomový rok 1989 a k jeho zrušení došlo až dnem 1. prosince 1999. Z hlediska charakteristiky základních znaků subjektu trestního deliktu zběhnutí do ciziny má dále zpřesňující význam i definiční pole z oboru trestního práva hmotného, které však, v intencích výše uvedeného, není zcela komplexní. Dle čl. III vojenského trestního zákona o zločinech a přečinech z roku 1855,¹⁰ k jehož zrušení došlo ke dni 1. srpna 1950, podléhaly režimu tohoto právního předpisu pouze osoby, jež vykonaly vojenskou služební přísahu, při níž slavnostně slíbily zachovávat zvláštních povinností vojenského stavu. Dále například trestní kodex z roku 1961 pouze okrajově upřesnil, že pachatelem nebo spolupachatelem trestného činu vojenského dle jeho hlavy dvanácté zvláštní části může být jen voják. Za vojáka se z hlediska příslušnosti k ČSLA považoval voják v činné službě nebo mimo činnou službu (byl-li však ve služebním stejnokroji).¹¹ Na poněkud zjedno-

dušující charakteristiku zběhnutí do ciziny jako tzv. vojenského trestného činu můžeme narazit již při pokusu o vymezení jeho subjektu. Pachatele tohoto deliktu totiž nelze hledat v užším slova smyslu pouze mezi příslušníky armády, což výrazně podtrhuje příklad zběhnutí do ciziny příslušníků Pohraniční stráže (PS). Podle zákona o ochraně státních hranic z 11. července 1951¹² spadala tato činnost do kompetence ministerstva národní bezpečnosti, jejímž orgánem PS byla. Příslušníci PS měli stejná práva a stejné povinnosti jako příslušníci vojska a při výkonu své pravomoci disponovali právy a byli podrobeni povinnostem příslušníků SNB. Služba v PS se počítala jako služba ve vojsku a příslušníci PS podléhali vojenské soudní pravomoci a ustanovením o trestných činech vojenských, tedy i příslušným trestněprávním normám upravujícím otázku zběhnutí do ciziny.¹³ K 1. říjnu 1953 proběhlo formou vládního nařízení sloučení rezortů ministerstva národní bezpečnosti s ministerstvem vnitra (MV) a PS tak přešla do podřízenosti MV. Skutečnost, dle které je nutné pohlížet na zběhnutí do ciziny příslušníků PS jako na delikt příslušníků československé armády, potvrdil organizační vývoj druhé poloviny 60. let a poté i nastupující normalizace. K 1. lednu 1966 došlo k vyčlenění PS z ministerstva vnitra a k jejímu včlenění do podřízenosti ministerstva národní obrany (MNO), přičemž později se stala součástí pozemního vojska ČSLA.¹⁴ Na základě usnesení politbyra ÚV KSČ z 15. prosince 1971 a zákonného opatření Federálního shromáždění (FS) z téhož roku¹⁵ přešla PS k 1. lednu 1972 opět do podřízenosti Federálního ministerstva vnitra (FMV) ČSSR. Konkrétní postupy předání PS upravovaly mezirezortní dohody mezi Federálním ministerstvem národní obrany (FMNO) a FMV a příslušné rozkazy ministrů. Zběhnutí do ciziny příslušníků PS tedy přímo spadá do rozsahu předkládané studie a mělo pro režim KSČ mimořádně vysoký stupeň nebezpečnosti. Právě pohraničníci dostali za úkol hermeticky uzavřít zejména západní hranice Československa a jejich nezákonný odchod do ciziny představoval jednak morální prohru režimu, a jednak prozrazení důležitých vojenských tajemství o systému ostrahy a zabezpečení hraničního pásma. Uvedené chápání se uplatňovalo až do samého závěru komunistického režimu. Tak například 7. července 1986 překonali dva příslušníci PS (svobodník J. P. a voják J. Č.) poblíž obce Železná Ruda v okrese Klatovy státní hranici a zběhli společně do Německé spolkové republiky (NSR). Požadavek na uložení přísných trestů odnětí svobody vycházel z toho, že se oba pachatelé trestné činnosti dopustili za situace, kdy zneužili svého funkčního zařazení u útvaru PS a využili při tom osobních znalostí místa, kde zrealizovali přechod státní hranice. Vysoký stupeň nebezpečnosti daného jednání vyzdvihl i generální prokurátor ČSSR. Argumentoval především tím, že oba pachatelé se trestného činu zběhnutí do ciziny dopustili jako příslušníci PS, tedy ozbrojeného sboru, jehož prvořadým úkolem bylo zabezpečení ochrany a neporušitelnosti státní hranice. Politický podtext zběhnutí do ciziny potvrzovalo i hodnocení, dle něhož oba pachatelé svým činem poškodili zájmy ČSSR v zahraničí, jelikož zběhnutí příslušníků ozbrojených sil ČSSR a zejména příslušníků PS poškozují mezinárodní prestiž ČSSR. To násobilo i chápání zběhnutí do ciziny jako jednoho z nejzávažnějších vojenských trestných činů v době míru v užším slova smyslu.¹⁶

Pro celkové posouzení právního fenoménu zběhnutí do ciziny měla značný význam i charakteristika vojenských osob jako veřejných činitelů se zvláštním vztahem ke společenskému zřízení, které autoritativně řídila KSČ. To vojáky opouštějící nejen československou armádu, nýbrž i lidovědemokratický, resp. socialistický, stát, předem odsuzovalo k tvrdším postihům ať již soudním, či mimosoudním. Pojem veřejného činitele zavedl do

československého právního řádu zákon o úplatkářství a proti porušování úředního tajemství.¹⁷ Pod právním pojmem veřejného činitele se dle ustanovení jeho § 6 rozuměly různé kategorie státních či obecních zaměstnanců, respektive funkcionáři finančních institucí, aniž by zde zákon zařazoval příslušníky branné moci. Oba trestní zákony z let 1950 a 1961 se v případě definice právního pojmu veřejného činitele značně shodovaly. Příslušník branné moci se za veřejného činitele považoval v 50. letech za těch okolností, že byl povolán k obstarávání veřejných věcí. V praxi vojenské justice působila problémy otázka, kdy bylo možné považovat vojáka za veřejného činitele. Existovaly pochybnosti, zda je veřejným činitelem každý voják jako příslušník branné moci nebo alespoň kterýkoliv vojenský funkcionář. Praxe směřovala k tomu, že trestní zákon zná pouze jeden pojem veřejného činitele, který musí korespondovat s příslušnými ustanoveními zákona. Tato ustanovení směřovala k ochraně veřejných činitelů či ke stíhání porušení jejich povinností. Za rozhodné se považovalo obstarávání veřejných věcí a povolání k takové činnosti. Nepodstatným se tudíž jevila vojenská hodnost či branný poměr. Ke konkrétní funkci se přihlíželo pouze tehdy, pokud se projevovala činnost spočívající v obstarávání úkolů lidově demokratického státu.¹⁸ Nová trestněprávní úprava z roku 1961¹⁹ za veřejného činitele považovala příslušníka ozbrojených sil za podmínky, pokud se podílel na úkolech společnosti a státu a používal přitom pravomoci, která mu byla v rámci odpovědnosti za plnění těchto úkolů svěřena.²⁰ Na jejím základě vznikl úzce speciální pojem veřejného činitele v podmínkách ČSLA. Jednalo se o příslušníka velitelského sboru, jenž uskutečňoval velitelskou pravomoc a zároveň byl jejím nositelem. Za veřejné činitele tak byli považováni všichni, kteří řídili a organizovali řádný chod činnosti ozbrojených sil. V důsledku toho se tak svým postavením, povahou plněných úkolů, povinnostmi i pravomocemi výrazně odlišovali od jiných vojáků. Praxe tak mezi příslušníky velitelského sboru zařazovala všechny důstojníky a poddůstojníky bez ohledu na povahu jimi vykonávané funkce. Vycházelo se přitom z poněkud zjednodušující úvahy, že už sama vojenská hodnost patří k vnějšímu projevu příslušnosti k oběma hodnostním sborům a pro jejího nositele přináší četná oprávnění a povinnosti pro zabezpečování vojenské kázně.²¹ V praxi vojenských justičních orgánů se prohlubovala tendence k extenzivnímu výkladu pojmu vojáka jako veřejného činitele. Tak na počátku 70. let vůbec mohlo vzniknout stanovisko Nejvyššího soudu ČSSR – vojenského kolegia k otázce, zda velitel ložnice může být veřejným činitelem ve smyslu trestního zákona z roku 1961. Nakonec převážilo stanovisko, že se v tomto případě nejedná o činnost veřejného činitele, která je významná pro společnost a stát, i když ve smyslu čl. 137 Řádu vnitřní služby velitel ložnice odpovídal za chování ubytovaných vojáků, za vnitřní pořádek a čistotu ložnice, za úplnost a dobrý stav vnitřního zařízení i celkové vybavení místnosti. Nicméně, orgány vojenské prokuratury na povaze velitele ložnice jako veřejného činitele – navíc v marginální hodnosti svobodníka – původně trvaly.²² Výklad orgánů vojenské prokuratury byl obecně velmi široký. V úvahách se dokonce připouštělo, že veřejným činitelem mohl být také příslušník mužstva (například velitel družstva), pokud zastával funkci, v jejímž rámci plnil úkoly velitelského sboru. Navíc za příslušníky velitelského sboru se pokládali nejenom nositelé nedílné velitelské pravomoci, nýbrž i její uskutečňovatelé, kteří sami nezastávali velitelské funkce, ale část velitelských povinností plnili. Mohlo se jednat například o náčelníky jednotlivých druhů vojsk, staršiny atd. Trestní zákon z roku 1961, včetně svých pozdějších novelizací, v ustanovení § 283 nikde neupravoval zběhnutí do ciziny vojáků jako veřejných činitelů. Okolností podmiňující použití

vyšší trestní sazby však bylo spáchání zběhnutí do ciziny vojákem z povolání či spáchání tohoto činu při uložení zvláštní povinnosti uchovávat státní tajemství. Logicky se předpokládal výskyt těchto dvou kvalifikačních okolností právě u příslušníků velitelského sboru jako vojáků a veřejných činitelů zároveň. Opět je zde možné konstatovat úzkou spjatost zběhnutí do ciziny vojenských osob s politickou povahou režimu a nikoli pouze s úzkou sférou vojenské trestné činnosti.

Pro hodnocení zběhnutí do ciziny vojenskými bezpečnostními a justičními orgány mělo značný význam i chápání vojenských osob jako nositelů státního a služebního tajemství. Tuto okolnost samozřejmě reflektovaly i oba socialistické trestní kodexy, které opuštění Československa osobami v branném poměru penalizovaly. Dle trestního zákona z roku 1950²³ se státním tajemstvím rozumělo vše, co mělo zůstat utajeno před nepovolanými osobami v důležitém zájmu republiky a to zejména z politického, vojenského a hospodářského hlediska. Stejný trestní kodex definoval služební tajemství jako důležitou skutečnost, která souvisela s činností národního výboru, soudu nebo jiného úřadu, veřejného orgánu nebo podniku či lidového družstva a v obecném zájmu měla zůstat utajena před nepovolanými osobami.²⁴ Trestní kodex z roku 1961 definoval státní tajemství přibližně totožně. K lehkým terminologickým posunům však došlo při definování služebního tajemství, pod nímž se rozuměla důležitá skutečnost, která souvisela s činností národního výboru, soudu, ozbrojených sil nebo ozbrojeného sboru nebo jiného státního orgánu, státní hospodářské, družstevní nebo společenské organizace a v obecném zájmu měla zůstat utajena před nepovolanou osobou.²⁵ Zřejmě také v souvislosti s masovými odchody vojenských osob do zahraničí v letech 1968/1969 se vojenské bezpečnostní a justiční orgány pokoušely od počátku 70. let právně definovat státní a služební tajemství pro podmínky ozbrojených sil. Praxe často hovořila o tak zvaném vojenském tajemství. Jednalo se však pouze o účelové označení oboru, kam byla utajovaná skutečnost zařazena. Vojenské tajemství neexistovalo jako zákonný pojem. Ve skutečnosti šlo pouze o státní nebo služební tajemství vojenské povahy.²⁶ Kromě trestního zákona se právní úprava v oblasti ochrany utajovaných skutečností řídila zákonem o ochraně státního tajemství²⁷ z roku 1971, nařízením vlády ČSSR a vnitřními předpisy Federálního ministerstva vnitra (FMV) či Federálního ministerstva národní obrany (FMNO). Zvýšený důraz na otázky ochrany státního a služebního tajemství v podmínkách ozbrojených sil realizoval i zákon z roku 1973, kterým se měnil a doplňoval trestní zákon.²⁸ Tento právní předpis provedl také změnu ve formulaci skutkové podstaty trestného činu zběhnutí do ciziny dle ust. § 283 odst. 2, 3 tr. zákona. Význam ochrany utajovaných skutečností v ozbrojených silách pro politiku KSČ jen podtrhovaly aktivity Vojenské kontrarozvědky (VKR) v problematice. Dle čl. 1 odst. 1 rozkazu ministra vnitra (RMV) ČSSR č. 5/1975 byla VKR součástí SNB – složky Státní bezpečnosti. Útvary VKR organizovaly a prováděly státobezpečnostní ochranu ozbrojených sil ČSSR před činnostmi zahraničních a vnitřních nepřátel. Jinak řečeno, VKR měla charakter tajné politické policie, která v duchu cílů a zásad bezpečnostní politiky KSČ kontrolovala ČSLA jako mocenskou oporu režimu. Dle čl. 2 odst. 1 písm. g) téhož RMV plnila VKR ve vymezeném rozsahu úkoly v oblasti ochrany utajovaných skutečností v ozbrojených silách ČSSR. Tak například dle čl. 10 a směrnic v příloze 3 vnitřního předpisu Zák1-3-1 (Práv) prověřovala VKR na dobu 5 let ty vojáky z povolání, občanské zaměstnance a vojáky základní služby, kteří se seznamovali se skutečnostmi tvořícími předmět státního tajemství.²⁹ Oblast ochrany utajovaných skutečností v ČSLA podléhala přirozeně všeobecnému dozoru vojenských

prokuratur. Důsledky emigrace vojenských osob z hlediska vyrazení státního či služebního tajemství, které vedly i k úpravě právní regulace v začínající normalizaci, shrnuly i analýzy StB z předcházející dekády. Území republiky opouštěli držitelé tajných informací a jejich emigrací vznikaly nenapravitelné škody. Za prvních deset měsíců roku 1966 uprchlo také 63 důstojníků v záloze. Jedna třetina z nich byla v předcházejících třech letech na vojenském cvičení, kde se seznamovali se skutečnostmi vojenského charakteru tajného a přísně tajného stupně. Mnohé z těchto osob mohly na Západě vyzradit dislokaci a charakter dvou protiletadlových raketových brigád, částečnou dislokaci a vybavení radiotechnického vojska, dislokaci cca deseti leteckých pluků a deseti letištních praporů včetně znalostí techniky, kterou byla vyzbrojena záložní velitelská stanoviště armády protivzdušné obrany státu včetně některých dalších důležitých údajů.³⁰

Po stručné charakteristice subjektu trestného činu zběhnutí do ciziny a všech jeho zvláštních charakteristik je zcela nezbytné rozebrať hmotněprávní základ skutkové podstaty tohoto trestného činu. Vojenský trestní zákon o zločinech a přečinech z roku 1855³¹ upravoval problematiku zločinu zběhnutí v ustanovení § 183 a následujících, přičemž alternativu zběhnutí do ciziny v podobě zvláštní skutkové podstaty nikterak nereguloval.³² Explicitně vojenský trestní zákon za důkaz zběhnutí označil, pokud pachatel uprchl svémocně do ciziny nebo byl bez pasu či cestovního rozkazu zadržen na zemských hranicích, které byly více jak čtyři míle vzdáleny od jeho stanoviště. Zákonem formulovaná zásada však doznala změny na základě vojenského trestního řádu z roku 1914, kdy došlo k její modifikaci aplikací pravidla o volném uvažování o důkazech. Trestní zákon z roku 1950³³ upravil s účinností od 1. srpna 1950 skutkovou podstatu trestného činu zběhnutí v rámci trestných činů vojenských (hlava X.), v prvním oddílu (Trestné činy proti povinnosti konat vojenskou činnou službu), v ust. § 273. Dle ustanovení § 269 odst. 2 téhož právního předpisu mohly být přímými pachateli či spolupachateli tohoto trestného činu především vojenské osoby v činné službě, osoby, které se povoláním ke zvláštní službě staly příslušníky branné moci, vojenské osoby mimo činnou službu ve služebním stejnokroji a váleční zajatci. Speciálně zběhnutí do ciziny upravoval třetí odstavec § 273, přičemž absentovala zvláštní skutková podstata. Ač se formálně jednalo o vojenský trestný čin, hraničila interpretace této skutkové podstaty s charakteristikou protistátní trestné činnosti proti republice ve smyslu první hlavy kodexu. Zběhnutí (dezerce) se považovala za nejhrubší porušení primární povinnosti občana k obraně lidově demokratického státu. Zběhnutím se pachatel zpronevěřoval vojenské přísaze. Vojenská služba byla chápána jako nejvyšší občanská čest. Aktem zběhnutí došlo k úplnému se zřeknutí této čestné povinnosti a zběhnutí tak nabylo zvláště zavrženíhodného charakteru. Od svémocného odloučení dle ust. § 272 se odlišovalo pachatelovým úmyslem trvale se vyhnout vojenské službě nebo tak učinit na dobu delší než 14 dní. Tímto skutkem došlo k prokázání naprostého nedostatku smyslu pro plnění vojenské služby.³⁴ Vojenskou službou byla chápána povinnost vojenských osob vykonávat činnou službu dle ust. § 20 odst. 2 zákona branného zákona z roku 1949.³⁵ Při hodnocení společenské závažnosti trestného činu zběhnutí se politická, respektive morálně-politická kritéria, promítala i do charakteristiky okolností podmiňujících použití vyšší trestní sazby ve druhém odstavci ust. § 273. Mnohem nebezpečnějším případem se stalo zběhnutí vojenských osob z povolání, kterými byly poddůstojníci z povolání, důstojníci a generálové v činné službě. U nich se předpokládal nejužší vztah k armádě a k povinnostem své služby, při jejímž výkonu měli vojáci z povolání působit jako vzor. Jejich zběhnu-

tí mohlo mít zvláště nebezpečný či rozvratný vliv na kázeň a bojeschopnost a považovalo se dokonce za přímou zradu důvěry a zájmů abstraktně chápaného „lidu“. V tomto kontextu se zběhnutí do ciziny považovalo za nejzávažnější formu dezerce v době míru a za přímý projev nepřátelství k státu, který byl ohrožen z hlediska zachování vojenského tajemství. U každého zběha se předpokládala jeho znalost. Zběhnutí do ciziny trvale poškozovalo obranu socialistického státu a v pohledu počátku 50. let podporovalo zahraniční reakci. Pachatel hrozil trest odnětí svobody na pět až dvacet let za současného obligatorního propadnutí jeho majetku. Mírněji se posuzovaly případy, když ke zběhnutí do ciziny došlo z jiných pohnutek, než byl odpor ke službě či k lidově demokratickému zřízení. Shovívavěji se posuzoval odchod vojenských osob do zahraničí z dobrodružných pohnutek. Pro otázku výše výměry trestu se pečlivě zohledňoval i fakt, zda pachatel zběhl do společenického státu (například do socialistického Polska) nebo naopak do amerického okupačního pásma v západním Německu, které se stalo výchozím bodem pro různé aktivity československého exilu vůči socialistické ČSR. Spáchání tohoto kvalifikovaného zběhnutí v sobě zahrnovalo i trestný čin opuštění republiky dle ust. § 95 trestního zákona z roku 1950, což jen potvrzuje stanovisko, že zběhnutí do ciziny nelze charakterizovat jako ryze vojenský trestný čin. Zběhnutí do ciziny předpokládalo, že se pachatel reálně do ciziny přemístil. Pokud mu v tom bylo objektivně zabráněno, jednalo se pouze o případ zběhnutí dle ust. § 273 odst. 2 a záměr zběha se chápal jako okolnost zvláště přitěžující. Komentář z počátku 50. let výslovně vylučoval kvalifikaci znemožněného zběhnutí do ciziny jako jeho pokus.³⁶ Jak již bylo výše naznačeno, zběhnutí do ciziny nebylo samostatnou skutkovou podstatou, ale pouze okolností, podmiňující použití vyšší trestní sazby za předpokladu, že zběh do ciziny skutečně uprchl. Jako návodce a pomocník dle ust. § 7 trestního zákona z roku 1950 mohla vystupovat i civilní osoba. Návodce ke zběhnutí do ciziny byl stíhán pro trestný čin dle ust. § 7, § 273 odst. 3 a to i navzdory eventualitě, kdy navedený do ciziny nezběhl či byl zadržen. To, že zběhnutí do ciziny nepředstavovalo jen vojenský trestný čin, dále potvrzují i možné úvahy o jeho jednočinném souběhu s těžším trestným činem dle první hlavy trestního zákona z roku 1950, jež upravovala trestné činy proti republice. Tato eventualita se zkoumala dle konkrétních charakteristik osobnosti pachatele a zejména jeho politického smýšlení ve smyslu hodnocení podstaty lidově demokratického systému. Jistou roli hrála i forma realizace úmyslu zběhnutí do ciziny jako například se skupinou civilních osob, letadlem a podobně. Dle ustanovení § 275 došlo k definování spolčení ke zběhnutí, protože nebezpečnost zběhnutí pro armádu a její bojeschopnost bylo postihováno také ve stadiu přípravy. Formou tohoto přípravného jednání se stalo úmyslné sdružení nejméně tří vojenských osob za účelem zběhnutí jako trestného cíle. Dle odst. 2 písm. b) téhož ustanovení se odnětím svobody na 5 až 20 let trestal případ, kdy se cílem takového činu stalo zběhnutí do ciziny nebo k nepříteli. Při útěku vojenských osob na Západ totiž tyto dvě eventualy přirozeně splývaly. Dobová charakteristika nepřítelů navíc opět vydělovala zběhnutí do ciziny z kategorie čistě vojenských trestných činů, protože nebylo vázáno výlučně na případ války či bojové situace. Za nepřítel se považovala každá skupina, jež vedla i v míru a mimo bojové situace ozbrojený boj proti republice. Vycházelo se například z projevu A. J. Vyšinského v politickém výboru Valného shromáždění Organizace spojených národů (OSN) jako protestu proti tzv. Trumanovu zákonu ze dne 10. října 1951 o vzájemném zajištění bezpečnosti. Tento zákon určoval částku 100 milionů amerických dolarů ze strany USA k financování podvratné a diverzní činnosti proti SSSR

a dalším lidově demokratickým zemím. Přes pochopení podstaty studenoválečného konfliktu se není možno zbavit důležitý závěru, že se mohlo jednat o akt státního terorismu. Nový trestní zákon z roku 1961³⁷ již obsahoval v ust. § 283 zvláštní skutkovou podstatu trestného činu zběhnutí do ciziny, která však postupnými novelizacemi doznávala značných změn. Původní znění o dvou jednoduchých odstavcích se do 70. let rozšířilo na tři odstavce, které se navíc začaly dělit na jednotlivá písmena. Základní skutková podstata zůstala totožná. Jednalo se o úmyslné svémocné vzdalování do ciziny s cílem vyhnout se vojenské službě. K okolnostem podmiňujícím použití vyšší trestní sazby ve druhém a později třetím odstavci se ke spáchání činu za stavu branné pohotovosti státu přidávaly okolnosti spočívající v tom, že pachatel byl vojákem z povolání, organizátorem, subjektem se zvláštní povinností uchovávat státní tajemství či ke spáchání činu použil vzdušný dopravní prostředek nebo prostředek bojové techniky. Vysokou společenskou nebezpečnost činu vyjadřovala i alternativa uložení trestu smrti za jeho spáchání v kvalifikované podobě. Oficiální komentáře z pera vojenských prokurátorů otevřeně deklarovaly, že ustanovení § 283 trestního zákona spojovalo v jedné zákonné dispozici znaky trestného činu zběhnutí a trestného činu opuštění republiky. Proto se logicky dospívalo k závěru, že zběhnutí do ciziny má charakter nejen trestného činu vojenského, nýbrž i trestného činu proti republice³⁸ a toto jednání tudíž může být charakterizováno jako protistátní trestná činnost. Dobové vnímání vysokého stupně nebezpečnosti zběhnutí do ciziny ovlivnilo i extenzivní interpretaci pojmu „cizina“, kterou byl chápán každý jiný stát, třeba i spojenecký. Diskuze se dále vedly o kvalifikaci přípravy dle ust. § 7 odst. 1 nebo účastenství podle ust. § 10 odst. 1 písm. a) trestního zákona, byl-li jedním účastníkem voják a druhým civilní osoba. Poté se jednání vojáka kvalifikovalo jako příprava, respektive účastenství na trestném činu zběhnutí do ciziny a jednání civilní osoby jako příprava nebo účastenství na trestném činu opuštění republiky dle ust. § 109 trestního zákona. To se týkalo i situace, pokud šlo o jednání společné. Pokud se však civilní osoba podílela na přípravě nebo byla účastníkem (organizátorství, návod či pomoc) ke zběhnutí vojáků a sama protizákonně překročit hranice nehodlala, kvalifikovala se její trestná činnost jako příprava nebo účastenství na trestném činu zběhnutí do ciziny. Postupné novelizace skutkové podstaty otevíraly rozsáhlé interpretační diskuze zejména co do okolností podmiňujících použití vyšší trestní sazby. Charakteristickou se stala diskuze o výklad právního pojmu „prostředek bojové techniky“, jež zmiňovalo ustanovení § 283 odst. 1, 3 písm. a) trestního zákona. Interpretační polemiku vyostřila konkrétní kauza. Dva obvinění vedli roku 1977 v průběhu základní vojenské služby různé pohovory, jejichž obsahem byla chvála na život v tehdejší „kapitalistické“ cizině. To je přivedlo k rozhodnutí opustit území ČSSR a odejít do Německé spolkové republiky (NSR). Ke společnému plánu se později připojil i další voják L. Jeden z obviněných dne 8. července 1977 obstaral 25 kusů ostrých nábojů do samopalu, přičemž druhý z obviněných se příštího dne v rámci výkonu dozorcí služby zmocnil tří samopalů vzor vz. 58V, které si mezi sebou rozdělili. Poté všichni společně svémocně opustili svůj útvar v úmyslu překročit v prostoru hraničního přechodu u Chebu státní hranici do NSR. Při postupu ke státní hranici však byli dva vojáci ze skupiny dne 10. července 1977 kolem 12:30 hod. zadrženi orgány Veřejné bezpečnosti (VB). Podstatou interpretačního sporu se stala otázka, zda je možné zmocnění se tří samopalů za účelem svémocného vzdalování do ciziny považovat za zmocnění se prostředku bojové techniky. Nejvyšší soud ČSSR dospěl k závěru, že obecná definice pojmu „bojová technika“ dle služebního předpisu Vševojsk-52-1 má pouze

pomocnou definiční hodnotu a nelze ji automaticky přenášet do pojmové oblasti trestního práva hmotného. V rámci řešení problému byla dána přednost výkladu samotného trestního zákona, dle něhož by se muselo jednat o takový prostředek bojové techniky, který by byl srovnatelný se vzdušným dopravním prostředkem co do výkonu a účinnosti při realizaci záměru zběhnout do ciziny. Nakonec tak převážil právní názor, že zákonodárce vycházel při novelizaci ustanovení § 283 odst. 3 písm. a) trestního zákona z potřeby postihu zvláště nebezpečné formy trestné činnosti spočívající ve zmocnění se „vzdušného dopravního prostředku“ anebo „prostředku bojové techniky“. Na roveň prostředku bojové techniky nelze stavět samopal, protože nejde o prostředek tak razantní povahy a mohutnosti, zvláštnosti řízení a nebezpečnosti provozu, aby umožnil zběhnutí do ciziny i za okolností, kdy tomu brání zvláštní bezpečnostní opatření. Za prostředek bojové techniky se nadále vedle vzdušného dopravního prostředku (letadla, vrtulníku) považovala pásová a kolová bojová vozidla, která se vyznačovala značnou pohyblivostí v terénu či na silnicích. Tato vozidla měla v ozbrojených silách speciální určení, které vycházelo z jejich velké pohyblivosti v terénu i na silnicích, a tak umožňovala pachatelům v souvislosti s jejich hmotností, odolností a schopnostmi překonávat různé překážky realizovat jeho záměr svémocně se vzdalovat do ciziny s úmyslem vyhnout se vojenské službě. Mohlo se konkrétně jednat o vojenské bojové letadlo, obrněný transportér, bojové vozidlo pěchoty či tank. Samopal vz. 58 jako lehká automatická ruční zbraň takovou povahu z podstaty věci mít nemohl, protože neposkytoval pachatelům reálnou možnost dostat se v krátké době přes státní hranici na území cizího státu.³⁹ Interpretační pochybnosti však někdy vznikaly i ohledně méně technicky komplikovanějších otázek, jako byla například kvalifikace dle ustanovení § 283 odst. 1, 2 písm. a) trestního zákona, spočívající ve spáchání zběhnutí do ciziny vojákem z povolání. K dokreslení má značnou vypovídací hodnotu následující případ. Obviněný bývalý poručík J. B. byl ke dni 1. srpna 1974 na základě rozkazu přijat do další činné služby. Při výkonu své funkce se seznamoval se skutečnostmi, které tvořily předmět státního tajemství. Jeho uchovávaní mu bylo zvláště uloženo, kteroužto skutečnost potvrdil svým podpisem v únoru 1979. Na počátku srpna roku 1979 byl útvarovým lékařem uznán služby neschopným a ponechán v domácím ošetření. Dne 10. srpna 1979 se nedostavil k lékaři na kontrolu a bylo zjištěno, že přes cestovní kancelář Čedok odejel za účelem rekreace i s rodinou do Bulharska, ač mu jeho velitelem nebyla přiznána dovolená. Dne 25. srpna 1979 sdělil J. B. telefonicky příbuzným, že ilegálně odejel z republiky a nyní žije v Rakousku. Od 31. srpna 1979 opakovaně volal z Mnichova (NSR) a zjevně dal najevo, že nepomýšlí na návrat do ČSSR. Při kvalifikaci jeho protiprávního jednání se vycházelo z ust. § 20 odst. 1, 2 písm. c) zák. č. 121/1978 Sb., branný zákon,⁴⁰ dle něhož vojenská činná služba zahrnovala též další službu. Touto službou byli povinni vojáci, kteří vykonávali základní službu a jimž bylo na jejich vlastní žádost povoleno, aby konali další službu. V souladu s čl. 93 a 95 služebního předpisu FMNO-Všeob-P-2 se dovozovalo, že se jedná o druh činné služby, jež se vykonává jako vojenské povolání. Od služby vojáků z povolání se tak lišila svým dočasným charakterem, avšak ustanovení tohoto služebního předpisu se analogicky vztahovalo jak na vojáky z povolání, tak na poddůstojníky, praporčíky a důstojníky v další službě. Vojáci z povolání i vojáci v další službě měli tedy v meritu stejná práva a povinnosti. Spáchal-li tedy voják v další službě trestný čin zběhnutí do ciziny dle ust. § 283 trestního zákona, byl brán k trestní odpovědnosti jako „voják z povolání“ ve smyslu odst. 2 písm. a) téhož ustanovení trestního zákona.⁴¹ Velmi zajímavou interpretační a kvalifikační otázkou ve vztahu ke skutkové pod-

statě dle ust. § 283 trestního zákona se stala též otázka jeho nejčastějšího souběhu (zejména jednočinného) s dalšími trestnými činy. Především se tak přirozeně dělo se skutkovými podstatami porušování povinností strážní a dozorcí služby dle ustanovení § 285 a § 286 trestního zákona tehdy, pokud voják dezertoval při jejich výkonu. Poněkud kuriózním se stal případ souběhu zběhnutí do ciziny s trestnými činy rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví dle ust. § 132 a nedovoleného ozbrojování dle ust. § 185 trestního zákona, tedy deliktů hospodářských a obecně nebezpečných. V tomto ohledu je ilustrativní zběhnutí vojína PS Miroslava Haracha, který se 25. února 1985 vzdálil přes přechod Dolní Dvořiště do Rakouska. Jmenovaný těsně před překročením státní hranice odložil na zem svůj samopal vz. 58 i s náboji a do Rakouska vešel neozbrojen.⁴² Pokud by tak neučinil, spáchal by se zběhnutím do ciziny a porušováním povinností strážní služby jedním skutkem i trestné činy rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví dle ust. § 132 odst. 1 písm. b) a nedovoleného ozbrojování dle ust. § 185 odst. 1 trestního zákona.

Rozsáhlé diskuze se ve vztahu k ustanovení § 283 trestního zákona rozvinuly k otázce, kdy se jedná o pokus tohoto trestného činu či jeho dokonání. První skupina názorů se opírala o základní východisko, že k dokonání trestného činu zběhnutí do ciziny není nutné, aby zběh skutečně překročil státní hranici. V tomto případě postačovalo, pokud se pachatel svémocně vzdálil s úmyslem vyhnout se vojenské službě útekem do zahraničí. Nemusel nutně ani nastoupit cestu k hranicím. O pokus trestného činu se jednalo jen za té situace, kdy vojenský zběh byl dopaden již v okamžiku usilování o vzdálení se od svého útvaru nebo z místa služebního přidělení. Z podstaty výše uvedeného jednoznačně plyne, že o pokus trestného činu dle ustanovení § 283 se mohlo jednat pouze ve výjimečných případech. Aby se mohlo jednat o pokus, musel být pachatel dopaden například při překonávání kasárenského oplocení, protože za této situace ještě mohl od svého konání dobrovolně upustit. O dokonání trestného činu se jednalo v momentu, kdy se voják již úspěšně dostal přes plot vojenského objektu, čímž již opustil svůj vojenský útvar. V dané situaci by však musely existovat další důkazy o tom, že se skutečně chtěl vzdalovat do ciziny. Dokonání trestného činu v tomto případě již nemohly zvrátit další okolnosti. Pachatel mohl svůj úmysl později přehodnotit například po návštěvě příbuzných nebo se dobrovolně přihlásil vojenským orgánům či orgánům SNB. Kvalifikace jeho činu zůstávala stejná, protože na tento trestný čin se nevztahovala tak zvaná účinná lítost dle ustanovení § 66 trestního zákona.⁴³ Opět zde nehrála žádnou roli skutečnost, že pachatel projevil vůli vrátit se ke svému vojenskému útvaru, aniž by před tím opustil československé státní území. Právní názor na dokonání trestného činu zběhnutí do ciziny bez nutnosti opuštění státního území ČSSR zastávali především odborníci působící v soustavě vojenské prokuratury a spolu s nimi i orgány vyšetřování StB ve VKR, které ve své činnosti zohledňovaly jiná, primárně neprávní, kritéria. Vzniklé zostřování trestní represe dokládá stupeň nebezpečnosti zběhnutí do ciziny, který pro státní orgány tento – ve své podstatě protistátní – delikt měl. Argumenty byly čerpány zejména z prostředí jazykového či logického výkladu, analýzy vývojových stadií, následku, účinku a výsledku trestného činu spolu s upřesněním rozsahu a trvání tohoto deliktu. Ve stručnosti je instruktivní se těmito výkladům alespoň krátce věnovat. Z hlediska jazykového výkladu se vycházelo z nedokonavého vidu slovesa v hypotéze právní normy: „Kdo se svémocně vzdaluje do ciziny...“. V této logice se nepředpokládalo naplnění opuštění republiky a reálný pobyt v cizině k dokonání trestného činu. Za postačující se považovalo již svémocné vzdalování směrem do ciziny. Velký význam se přikládal sub-

jektivnímu rozhodnutí pachatele překročit státní hranici a jeho představám o tom, že se svému cíli svémocným vzdalováním přibližuje. Nemusel se ani fyzicky ke státní hranici blížit, aby trestný čin dle ustanovení § 283 trestního zákona dokonal za podmínky, že kontinuálně uskutečňoval svůj záměr. Pachatel se za těchto okolností svémocně vzdaloval do ciziny i tím, že čekal v úkrytu na příhodný okamžik k přesunu, obstaral si za tímto účelem civilní oděv či se rozloučil se svou rodinou.⁴⁴ Dokonání u tr. činu zběhnutí do ciziny nastalo v okamžiku, kdy se pachatel bez dovolení vzdálil od svého vojenského útvaru se záměrem nezákonného překročení státní hranice, přičemž jejím fyzickým překonáním došlo k dokončení tohoto deliktu. Přípravy trestného činu dle ustanovení § 283 trestního zákona z roku 1961⁴⁵ se pachatel dopustil v souladu s jeho ust. § 7 odst. 1 tehdy, když se svémocně vzdálil od svého vojenského útvaru v úmyslu opatřit si například civilní oděv, mapu, kontaktovat eventuální spolupachatele atd. Jinak řečeno, chtěl si připravit podmínky pro svůj pozdější odchod do ciziny, avšak současně svémocně vzdalování chtěl ukončit a k útvaru se vrátit. Zběhnutí do ciziny bylo dále vřazováno do kategorie tzv. „bezúčinkových“ trestných činů. Objektivní stránkou jeho skutkové podstaty nebyl vyvolání účinku na hmotném předmětu útoku. Diskuze o následku trestného činu zběhnutí do ciziny se pak úzce vázala na charakteristiku rozsahu jeho objektu. Skutková podstata trestného činu dle ust. § 283 trestního zákona se považovala za složenou se dvěma objekty. Stoupenci jeho dokonání bez reálného opuštění území ČSSR vojákem argumentovali, že toto dokonání nastává již tehdy, pokud je jednáním pachatele dotčen jen jeden z nich. Za bezprostředně chráněný objekt se považovala vojenská činná služba,⁴⁶ jež se interpretovala jako součást branné povinnosti. Branná povinnost tu vystupovala jako širší chráněný objekt, který je zběhnutím do ciziny vždy ohrožen. Branná povinnost byla považována za nedůležitější nástroj pro zabezpečení účinné obranyschopnosti republiky, což znamenalo způsobilost státu účinně se bránit a odvrátit ozbrojenou silou napadení nebo ohrožení ČSSR vnějším nepřítelem. Druhým objektem, který dokazoval úzkou spřízněnost trestného činu zběhnutí do ciziny s kategorií protistátní trestné činnosti, byl zájem ČSSR na kontrolovaném pohybu obyvatel z území státu do zahraničí. Jinak řečeno, jednalo se o zájem, aby ilegální emigraci nedocházelo k ohrožení bezpečnosti republiky či porušení jejich dalších politických a ekonomických zájmů. Vycházelo se z předpokladu, že emigranti jsou informačně využíváni orgány západních zpravodajských služeb a ohrožují tak bezpečnost československého státu, slouží západní propagandě a svým odchodem zmenšují objem lidských zdrojů pro domácí socialistické hospodářství.⁴⁷ Pro dokonání činu zběhnutí do ciziny nebylo v tomto pojetí nutné narušení obou chráněných objektů a vycházelo se jednoznačně z jazykového výkladu ustanovení § 283 odst. 1 trestního zákona, který vyžadoval pouze, aby se voják svémocně vzdaloval do ciziny v úmyslu vyhnout se vojenské službě. V případě zájmu ČSSR na kontrolovaném pohybu obyvatel z republiky do zahraničí postačovalo jeho bezprostřední ohrožení. Vysoká nebezpečnost zběhnutí do ciziny vycházela už ze samotného započetí vzdalování se směrem k opuštění státního území. Hodnocení společenské nebezpečnosti trestného činu dle ust. § 283 tr. zákona plně odráželo skutečnost, že se v prvé řadě nejednalo o vojenský trestný čin. Jeho pácháním se dle tehdejšího pohledu projevoval zejména negativní a nepřátelský vztah k socialistickému společenskému zřízení, výkonu vojenské služby a k žádoucímu morálně politickému stavu vojenské jednotky.⁴⁸ I ve druhé polovině 80. let se vycházelo ze strnulého předpokladu, že v tehdejší světové politice se nadále střetávaly dva odlišné přístupy k válce a míru. Sílu měl argument, jenž zdůrazňoval

napjatost mezinárodní situace v důsledku údajné agresivní militaristické politiky imperialismu. Zájem KSČ na upevňování bezpečnosti a obranyschopnosti socialistického státu měl za takto chápané mezinárodní situace působit protichůdně vůči snahám o oslabování společenského zájmu chráněného ustanovením § 283 trestního zákona. Pro určení typové nebezpečnosti trestného činu zběhnutí do ciziny se v potaz brala i pohnutka pachatele, který projevoval svémocným vzdálením s cílem vyhnout se vojenské službě útekem do ciziny nepřátelské stanovisko ke službě v ozbrojených silách jako své vrcholné občanské povinnosti. Zároveň tím demonstroval a oslaboval zájem společnosti na obranyschopnosti republiky.⁴⁹

Naopak druhý názor stavěl na předpokladu, že trestný čin zběhnutí do ciziny byl dokonán až tehdy, kdy pachatel opustil území republiky, tj. vzdálil se do ciziny. Rozhodovací praxe však ke změně stanoviska nedospěla hned. Po celou dobu účinnosti trestního zákona z roku 1961 se uplatňoval výklad, dle kterého se k dokonání zběhnutí do ciziny nevyžadovalo, aby pachatel území ČSSR reálně opustil. Teorie i justiční praxe na tomto stanovisku setrvala po celých dlouhých 25 let, i když od počátku účinnosti trestního zákona z roku 1961 existovaly jisté pochybnosti o tom, zda k dokonání zběhnutí do ciziny postačí pouhé svémocné vzdalování se s úmyslem vyhnout se vojenské službě útekem mimo území ČSSR.⁵⁰ Ke zjevnému obratu však došlo až v závěru roku 1985, kdy jeden ze senátů vojenského kolegia Nejvyššího soudu ČSSR vyslovil diametrálně odlišný právní názor. V tomto případě se zejména argumentovalo skutečností, že znak „do ciziny“ nelze odtrhnout od dalších znaků skutkové podstaty. Pokud byl tedy pachatel zadržen v době, kdy ještě nepřekročil státní hranici, jednalo se pouze o pokus trestného činu zběhnutí do ciziny. Při ukládání trestu otázka pokusu či dokonání v tomto případě nečinila žádné obtíže, protože pokus byl trestný dle trestní sazby za dokonáný trestný čin. K rozhodným skutečnostem se přihlíželo při úvaze o účelu trestu a jeho výměře. K podepření tohoto druhého stanoviska se použila celá paleta interpretačních metod. Z hlediska jazykového výkladu se argumentovalo, že samotný název trestného činu „zběhnutí do ciziny“ opodstatňuje závěr, že tento trestný čin je dokonán až opuštěním území státu. Jestliže se pachatel jen svémocně vzdaloval a nešlo o opuštění státního území, mohl se dopustit pouze pokusu či přípravy za předpokladu, že sledoval záměr do ciziny odejít. Mohl být také postižen za jiný trestný čin, jenž svým jednáním již spáchal. Další argumenty přinášel systematický výklad. Ustanovení § 283 odst. 1 trestního zákona o zběhnutí do ciziny se lišilo od ustanovení o zběhnutí dle § 282 odst. 1 pouze tím, že pachatel „prostého“ zběhnutí se svémocně vzdaluje v úmyslu vyhnout se vojenské službě, přičemž však zůstává na území republiky. V takovém případě se pachatel vzdaloval na dobu dopředu nevynezenou, nechtěl se vrátit ke svému útvaru. Jeho úmysl směřoval k tomu, aby neplnil vojenské povinnosti a vyhnul se vojenské službě. V kontextu se uvádělo, že svémocné vzdálení, pokud bylo delší než 24 hodin, bylo kvalifikováno jako trestný čin svémocného odloučení v souladu s ustanovením § 284 trestního zákona.⁵¹ Vycházelo se dále z předpokladu, že trestní zákon rozlišuje nebezpečnost jednotlivých jednání vojenských osob, které se svémocně vzdalují. Všechny trestné činy dle ustanovení § 282 až 284 zahrnovaly jednání spočívající ve svémocném vzdalování, které legálně definovalo ustanovení § 295 trestního zákona. Zejména se jednalo o situaci, kdy se pachatel vzdálil bez dovolení od svého útvaru nebo z místa služebního přidělení, ač tam byl odeslán nebo ač uplynula doba jeho odůvodněné nepřítomnosti (zejména při ustanovení, přeložení, služební cestě nebo dovolené). Tento legální výklad pojmu platil i pro

ustanovení § 283 odst. 1 trestního zákona a svěmocné vzdálení zde muselo znamenat reálné vzdálení se do ciziny. Ke stejnému cíli vedlo i použití metody historického výkladu, v němž se opět odrážela zvláštní povaha zběhnutí do ciziny jako skutkové podstaty inklinující svým obsahem spíše do sféry protistátní trestné činnosti než do oblasti pouze vojenské. Obsahem zběhnutí do ciziny dle ust. § 273 odst. 3 trestního zákona z roku 1950⁵² bylo takové jednání pachatele, jenž opustil území republiky v úmyslu trvale se vyhnout výkonu vojenské služby nebo v úmyslu zdržovat se v cizině po dobu delší než čtrnáct dní. Podoba skutkové podstaty i sankce vycházely ze společenských poměrů v roce 1950, kdy zběhnutí do ciziny mohlo být dokonáno až tehdy, kdy voják do ciziny skutečně zběhl. Jednalo se o období, kdy se komunistický režim cítil silně ohrožen jak domácími nepřáteli, tak i možným vypuknutím nového celosvětového válečného konfliktu. Ať již byl zvrat politického vývoje po únorových událostech možný či nikoli, KSČ reflektovala názory SSSR a jeho vůdce J. V. Stalina o zostřování třídního boje při budování socialismu. Při použití historického výkladu se za mezník považoval rok 1960 a přijetí nového základního ústavního zákona.⁵³ Tato Ústava Československé socialistické republiky v úvodní pasáži prohlášovala vítězství socialismu pod vedením KSČ. Po jejím přijetí vznikl i trestní zákon č. 140/1961 Sb., který odrážel socialistickou přeměnu společnosti a porážku všech protirežimních sil. Jevilo se tak jako krajně nelogické, pokud by zákonodárce směřoval za nových poměrů k zostření trestní represe v případě zběhnutí do ciziny tím, že za dokonaný trestný čin považoval situaci, kdy ke zběhnutí do ciziny reálně nedošlo. Rozšiřování trestní odpovědnosti pachatele nemohlo za této situace obstát. K výše uvedenému se dále přidávaly různé kombinace syntaktického, gramatického a sémantického výkladu. Zákonodárce zřejmě nesměřoval použitím nedokonavého vidu „svémocně se vzdaluje“ k odtržení slovesného tvaru od použitého větného kontextu. Použitou formulací měla být spíše zdůrazněna obecná povaha děje. S tím korespondovala i formulace uvedená v ust. § 295 trestního zákona, jež vyjadřovala reálné fyzické vzdálení se. To nutně muselo vést k celostnímu chápání ustanovení § 283 jako jednoho mluvnického a významového celku, v němž slovesný tvar „vzdaluje se“ měl pevnou větnou vazbu k příslovečnému určení „do ciziny“.⁵⁴ I na jiných místech operoval trestní zákon s pojmem „do ciziny“ v obdobném smyslu. V případě trestného činu zavlčení do ciziny podle ust. § 233 odst. 1 se počítalo s dokonáním trestného činu v případě, že pachatel jiného do ciziny reálně zavlče. Podobně u trestného činu poškozování zájmů republiky v cizině dle ust. § 112 trestního zákona se bezpodmínečně požadovalo, aby se příslušné údaje dostaly do ciziny a tam došlo také k jejich rozšiřování. Jelikož skutková podstata trestného činu zběhnutí do ciziny dle ust. § 283 obsahovala ve své konstrukci částečně i skutkovou podstatu trestného činu opuštění republiky podle ust. § 109 trestního zákona, měla zásadní význam i interpretace tohoto zákonného ustanovení. Trestný čin dle ust. § 109 byl dokonán až opuštěním území republiky, kdy k tomuto ustanovení byl trestný čin dle ust. 283 speciální a nepřicházel v úvahu jednočinný souběh. Představitelé vojenské justice, kteří se problémem podrobně zabývali, přirozeně hledali i příčiny nejednotného výkladu. Došli k závěru, že skutková podstata trestného činu podle ust. § 283 trestního zákona postrádá přesné ohraničení trestného činu a vymezení činnosti „svémocně se vzdaluje“ patřilo mezi neurčité dispozice. Mohlo poté dojít k situaci, že znak „svémocně se vzdaluje“ byl odtržen od znaku skutkové podstaty „do ciziny“. Celkově byla skutková podstata dle ust. § 283 odst. 1 považována za nepřilíš určitou. Nejvyšší soud ČSSR vyslovil v polovině 80. let právní názor, dle něhož vytváří

formulace skutkové podstaty o svémocném vzdálení se do ciziny jeden celek. Znak „do ciziny“ nebylo již dále možné odtrhávat od znaku „svémocně se vzdaluje“ a tento znak spojovat s úmyslem vyhnout se vojenské službě. To by odporovalo smyslu zákona, který nesleduje postih pachatele za dokonání trestný čin zběhnutí do ciziny dle ust. § 283 trestního zákona již za situace, kdy jednání bylo mnohdy velmi vzdálené skutečné realizaci záměru. Nejvyšší soud ČSSR tak potvrdil praxi vojenských obvodových soudů a vyšších vojenských soudů při posuzování trestného činu zběhnutí. Došlo tak k adekvátnímu usměrnění soudní i prokurátorské praxe. V souvislosti s tím se začaly objevovat i snahy o odstranění pochybností při výkladu dokonání trestného činu zběhnutí do ciziny v rámci zamýšlené rekodifikace trestního zákona. Jako reálná alternativa se například objevil návrh co nejjednodušší formulace skutkové podstaty „kdo se svémocně vzdálil do ciziny“. Mělo tak dojít k vytvoření právního stavu, jenž by odpovídal právnímu vědomí příslušníků ozbrojených sil i občanů z civilního prostředí.

Poněkud rozvláčná charakteristika skutkové podstaty trestného činu zběhnutí do ciziny může působit poněkud nadbytečně. To však neplatí o jejích faktických dopadech na konkrétní lidské osudy. Za typický příklad může sloužit případ dvou vojáků Vladimíra Cagáška a Aloise Porteše, kteří byli v rámci kriminální kauzy s politickým pozadím popraveni ve věznicí Praha-Pankrác dne 9. srpna roku 1966. Oba vojáci spáchali vraždu, což lze jen stěží zpochybnit. K tomuto fatálnímu činu je však nevedly nízké či ziskuchtivé pohnutky, nýbrž úmysl uprchnout za hranice tehdejší ČSSR. Pokud však přijmeme logiku, že například činnost skupiny bratří Mašínů v letech 1951 až 1953 lze charakterizovat jako politický případ, nezbyvá nic jiného, než popravu obou mladých dezertérů chápat jako výsledek politického procesu. Vladimír Cagášek a Alois Porteš tak vystupují nejen jako poslední příslušníci ozbrojených sil popravení nikoliv pouze z ryze kriminálních příčin, ale též jako poslední popravení v politickém procesu v ČSSR.⁵⁵ Výše uvedené soudy však není možné chápat bez dalšího jako dané, což však jen stupňuje výjimečnost celé trestní kauzy. K tomu přispívá i ta skutečnost, že osudy posléze popravených vojáků Cagáška s Portešem vzbudily rozsáhlé diskuze na stranách soudobého tisku, odstartovaly vlnu zájmu ze strany intelektuálů i prostých občanů a nakonec se staly předmětem rozhodování o prezidentské milosti. I v uvolněné atmosféře druhé poloviny 60. let však prezident republiky a první tajemník Ústředního výboru (ÚV) KSČ Antonín Novotný trest smrti oběma aktérům neprominul. V prvé řadě je nutné popsat skutkový děj případu. Vojáci Cagášek s Portešem vykonávali vojenskou službu u Vojenského útvaru (VÚ) 8700 v Michalovicích. Jelikož je poměry v ČSLA znechucovali, rozhodli se uprchnout za hranice a cestovat do Severní Rhodesie. Dne 13. prosince 1965 se v rámci cvičného poplachu společně zmocnili samopalů vz. 58, munice do těchto zbraní v počtu 1520 kusů a v 5:30 hod. opustili VÚ 8700 Michalovce. K hranicím s Rakouskem nakonec postupovali pěšky. U mateřského VÚ brzy zjistili nepřítomnost obou vojáků a pronásledovat je se vydal voják z povolání, major Marcel Volma. Služebním vozidlem jej při pronásledování doprovázeli dva vojáci v hodnosti vojína a svobodníka. V 7:15 hod. Cagáška s Portešem stíhací skupina dostihla a zastavila před nimi na státní silnici ve vzdálenosti asi 25 metrů a to v bezprostřední blízkosti obce Pozdišovce. Major Volma vystoupil ze služebního vozidla a na oba uprchlíky namířil svou pistolí. Zběhové strhli samopaly z ramen, natáhli je a zahájili na pronásledovatele palbu dávkami. Major Volma byl v průběhu přestřelky zasažen do hlavy a na místě usmrčen. Dávky zasáhly i služební vozidlo, v němž byl těžce zraněn střelou do hlavy voják Ivan

Šimko. Cagášek s Portešem z místa činu uprchli a bylo po nich vyhlášeno celostátní pátrání. Oba pozměnili plán útěku a rozhodli se vlakem dostat do úkrytu v Kroměříži, kde měl Vladimír Cagášek manželku, rodiče a přátele. Při cestě vlakem však byli odhaleni a příslušníky SNB zatčeni dne 16. prosince 1965 ve Spišské Nové Vsi. Dne 13. prosince 1965 zahájil vyšetřovatel Vojenské obvodové prokuratury (VOP) Prešov trestní stíhání obou pachatelů formou usnesení v souladu s ustanovením § 160 odst. 1 trestního řádu z roku 1961.⁵⁶ Na složitost dokazování zběhnutí do ciziny ukazuje i zahájení trestního stíhání pro trestný čin „prostého“ zběhnutí dle ust. § 282 odst. 1 trestního zákona. Imputovanou političnost případu dokazuje i skutečnost, že hned 17. prosince 1965 přijal k vyšetřování věc vyšetřovatel StB ve VKR činný v rámci oddělení vyšetřování StB ve VKR při Velitelství Východního vojenského okruhu v Trenčíně už po zatčení pachatelů v souladu s ustanovením § 162 odst. 1 trestního řádu. Kromě obvinění z vraždy, dvojnásobného pokusu vraždy, nedovoleného ozbrojování, rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví zatím zůstala v platnosti prvotní právní kvalifikace prostého zběhnutí. Vzhledem k přijmutí věci vyšetřovatelem VKR však je na místě domněnka, že již v tomto okamžiku existovalo dostatečně silné podezření na spáchání trestného činu zběhnutí do ciziny dle ustanovení § 283 trestního zákona, i když to nenašlo svůj odraz v textu usnesení.⁵⁷ Dle závěrečné zprávy z trestní věci měli být vojín Cagášek s Portešem upozorněni až dne 20. prosince 1965 na okolnost, dle níž skutek jimi spáchaný měl být nadále právně kvalifikován jako dokonané zběhnutí do ciziny dle ustanovení § 283 odst. 1 trestního zákona. Konstrukce vyšetřovatele StB ve VKR vycházela z představy o dominantním záměru pachatelů zběhnout do ciziny, přičemž spáchání nedovoleného ozbrojování, vraždy či pokusů vražd mělo jen dezerci za hranice pomoci zrealizovat v prostředí stále vznikajících překážek zločinného záměru. Politická orientace případu tak od začátku zatlačovala jeho reálné kriminální pozadí. Na základě dobového výkladu je předvídatelné, že od počátku se oběma obviněným kladlo za vinu zběhnutí do ciziny ve vývojové fázi dokonaného trestného činu. Více vypovídající je však logika vyšetřovatele VKR kpt. Budínského ohledně jediného zásadního rozporu ve výpovědích obou vojínů. Šlo o rozdílné tvrzení v tom, kdy poprvé hovořili a dohodli se na útěku do zahraničí. Vladimír Cagášek vypovídal, že se tak stalo již dne 12. prosince 1965 v kavárně „Park“. Naproti tomu Alois Porteš uvedl jako rozhodující okamžik ohledně vzájemné dohody o dezerci za hranice moment těsně následující po zastřelení mjr. Volmy. Dle názoru vyšetřovatele neměla tato zcela protichůdná vyjádření vliv na celkovou právní kvalifikaci skutku. Jednalo se však o velmi podstatnou okolnost za situace, kdy zběhnutí do ciziny bylo v duchu tehdejšího výkladu dokonáno již vzdalováním se obou vojínů od VÚ 8700 Michalovce v úmyslu vyhnout se vojenské službě.

Pozornost, jež byla věnována případu vojínů Vladimíra Cagáška a Aloise Porteše, demonstrovala přirozeně nejen hmotněprávní aspekty zběhnutí do ciziny, nýbrž vytvořila i logický most k další části výkladu. Tou jsou procesní aspekty vyšetřování zběhnutí do ciziny v perspektivě právní úpravy let 1948 až 1989. Zde stojí za povšimnutí především základní ustanovení kodexů upravujících průběh trestního řízení o trestných činech vojenských osob, i když protistátní charakter zběhnutí do ciziny daleko více vystihuje podzákonná úprava činnosti specifických bezpečnostních orgánů tak, jak bude popsána níže. Chronologicky až do 1. srpna 1950 reguloval danou oblast vojenský trestní řád z roku 1912.⁵⁸ Za stěžejní lze dle zvolené optiky považovat ustanovení jeho desáté hlavy, která upravovala přípravu a provedení vyhledávacího řízení. Vyhledávací řízení náležející do

příslušnosti vojenských trestních soudů ohledně trestných činů stíhaných z moci úřední konal v první řadě zpravidla vojenský prokurátor nebo pověřený funkcionář vojenského prokurátora. Dle ustanovení § 145 vojenského trestního řádu z roku 1912 konal vyšetřování trestných činů v užším slova smyslu vyšetřující soudce. Nepoměrně větší význam pro vyšetřování zběhnutí do ciziny v širším a pragmatickém slova smyslu však mělo ustanovení § 128 téhož právního předpisu, které upravovalo oznamovací povinnost vojenských osob pramenící z vojenského trestního práva hmotného a příslušných služebních předpisů (například A-I-1).⁵⁹ Po již zmíněném 1. srpnu 1950 nabyl účinnosti trestní řád z roku 1950,⁶⁰ jenž v ustanovení § 7 a následujících upravoval problematiku vojenské soudní pravomoci. Dle ustanovení jeho § 11 odst. 1 se za rovnocenného okresnímu, krajskému a generálnímu prokurátoru považoval v oboru vojenského soudnictví nižší, vyšší a nejvyšší vojenský prokurátor. V rámci přípravného řízení o trestných činech příslušníků ozbrojených sborů konaly vyhledávací orgány národní bezpečnosti nebo ve stejném postavení představení vojenských osob či jimi pověřené orgány. Samotné vyšetřování již realizovali dle ustanovení § 77 vojenští prokurátoři. Dnem 1. ledna 1962 nabyl účinnosti nový kodex upravující trestní řízení, dle něhož v rámci přípravného řízení vyšetřování konali vyšetřovatelé prokuratury a vyšetřovatelé ministerstva vnitra a v ozbrojených silách též velitelé nebo jejich orgány o trestných činech s hrozícím trestem odnětí svobody nepřevyšujícím jeden rok.⁶¹ S přesným rozlišením vyhledávání a vyšetřování pak nová zákonná úprava z roku 1965 specifikovala,⁶² že vyšetřování konají vyšetřovatelé prokuratury a vyšetřovatelé SNB, přičemž příslušnost vyšetřovatelů měla být stanovena po dohodě generálního prokurátora s ministerstvem vnitra. Toto zákonné ustanovení mělo bezprostřední dopad i na vyšetřování trestného činu zběhnutí do ciziny orgány StB ve VKR a vyšetřovateli vojenské prokuratury. Zběhnutí do ciziny jako delikt výrazně politický se v procesním slova smyslu dostal po únorových událostech roku 1948 do sféry zpravodajského zájmu a při jeho vyšetřování hrály právní hlediska spíše druhořadou roli. Je tak přirozené, že dezerte za hranice Československa spadala do zájmové sféry Obranného zpravodajství (OBZ) v čele s rozporuplnou osobností Bedřicha Reicina. Zrod OBZ jako specificky vojenského bezpečnostního orgánu spadal až do roku 1944 a okolnosti jeho vzniku v rámci československého zahraničního odboje na východní frontě nutně vedly ke konstituování této složky jako opory zájmů Sovětského svazu (SSSR) a KSČ. Nekomunistické strany kritizovaly Reicinovu organizaci tak razantně, až formálně k 1. dubnu 1946 zanikla a na základě výnosu náčelníka Hlavního štábu MNO se transformovala na jeho 5. oddělení.⁶³ Nástup KSČ k moci odstartoval vlnu útěků vojenských osob za hranice, což podrobně reflektoval Zpravodajský rozkaz č. 3, který plk. pěchoty Reicin podepsal v Praze dne 27. dubna 1948 z titulu přednosta 5. oddělení Hlavního štábu. Tento dokument upravoval zejména postup při provádění šetření zběhnutí do zahraničí vojenských osob (vojenských gázistů, poddůstojníků a vojnů) v činné službě. Ve své podstatě zde byla koordinována činnost orgánů OBZ s velitelskými orgány vojenských útvarů, jejichž příslušníky byli zbehové před svou dezercí. Zpravodajci z OBZ především prováděli šetření v kruhu rodiny, příbuzných a známých daného vojáka s cílem zjistit místo jeho pobytu či místo v zahraničí, kam uprchl. Co nejrychleji se nadřízeným orgánům OBZ hlásilo jméno, příjmení, hodnost a přidělení dezertéra, jeho osobní data, přesný popis osoby, poslední bydliště, adresy příbuzných, známých, místo jeho pravděpodobného pobytu před útekem za hranice, pravděpodobný směr útěku a jména osob, jež o útek věděly, k útěku napomáhaly či útek přes

hranice usnadnili či provedli. V případě vojenských gážistů měl příslušný zpravodajský orgán neprodleně podat hlášení jeho nadřízenému s tím, aby podal oznámení zběhnutí a trestní oznámení kompetentnímu vojenskému soudu. Dle instrukcí OBZ se toto trestní oznámení obligatorně rozšiřovalo o podezření ze spáchání přípravy zločinu úkladů o republiku dle ustanovení § 2 a zločinu vojenské zrady dle ustanovení § 6 zákona na ochranu republiky z roku 1923.⁶⁴ Presumovala se zde skutečnost, dle níž byly všechny vojenské osoby po ilegálním překročení hranic podrobeny výslechu zpravodajskými orgány cizí moci a prozradily tak údaje, jež měly zůstat utajeny pro ochranu republiky. Taktéž se automaticky předpokládalo, že vojenští zběhové v zahraničí navázali kontakt s protistátně zaměřenými emigrantskými organizacemi, jejichž úsilí směřovalo k násilné změně ústavních poměrů Československé republiky. Dle znění citovaných ustanovení zákona na ochranu republiky se tedy stíhalo vejít i ve styk s vojenskými činiteli cizí moci a předání jim takových informací, které měly klíčovou úlohu pro obranu republiky. Páté oddělení Hlavního štábu od svých podřízených zpravodajských složek vyžadovalo zaslání fotografií vojenského zběha a provedení důkladné prohlídky jeho bytu, kanceláře a cílem nalézt doklady o jeho protistátní činnosti a objasňující příčiny jeho zběhnutí do ciziny a jména osob, jež musely o útěku vědět a samotný útek pomáhalo realizovat. Všechny prověřované osoby musely být protokolárně vyslechnuty.⁶⁵ Po ukončeném šetření si 5. oddělení Hlavního štábu vyžadovalo od podřízených zpravodajských složek podrobnou zprávu zaslánou služebním postupem. V něm opět vyžadovalo potvrzení osobních identifikačních údajů zběha, přesnou dobu zběhnutí, kdo tuto skutečnost hlásil, který velitelský orgán podal trestní oznámení pro zběhnutí do ciziny, zda toto oznámení bylo rozšířeno o jiné trestné činy či zpravodajské vyhodnocení domovní prohlídky z hlediska eventuální protistátní trestné činnosti. Konkrétní materiál nalezený při domovní prohlídce, který svědčil na protistátní trestnou činnost zběha, měl být dále vyhodnocen z důvodu rozšíření trestního oznámení u příslušného vojenského soudu. Dále zpráva musela obsahovat údaje o nakládání s majetkem dezertéra se zvláštním důrazem na identifikaci osobního vozidla, které mohlo být použito při útěku do ciziny s cílem jeho vypátrání. Taktéž měla zpráva obsahovat ukázky písma a podpisů pachatele, jeho daktyloskopické otisky a všechny jeho dostupné osobnostní charakteristiky. Průběžně si dále 5. oddělení Hlavního štábu vyžadovalo další informace o pohybu zběha na území ČSR, překročení státních hranic a o pobytu v zahraničí se sdělením pramene zpráv a jeho vyhodnocení. Zmíněný zpravodajský rozkaz se pokoušel též o specifickou formu prevence útěků vojenských osob do ciziny, které však ve své podstatě a důsledcích rozšiřovalo kriminalizaci vojáků v činné službě. Zpravodajské orgány OBZ měly navázat u všech vojenských útvarů součinnost s jejich velitelskými orgány, které dle rozhodnutí MNO odeslaly vojenské gážisty na dovolenou. Vojenské osoby na dovolené měly být upozorněny na povinnost hlásit každou změnu svého bydliště s přesným udáním nové adresy. To se odůvodňovalo vytvořením podmínek pro hladké doručování úřední pošty. Současně měli velitelé své podřízené na dovolené upozornit, že v případě porušení této povinnosti a následné nemožnosti zjištění jejich aktuálního pobytu vojenským útvarem, budou považováni v souladu s platnými právními předpisy za zběhy s veškerými možnými právními následky.

Zvláštní charakter zběhnutí do ciziny jako deliktu na pomezí mezi protistátní a vojenskou trestnou činností odrážely také vnitřní předpisy normativní povahy z 50. i pozdějších let. Tajný RMV č. 25 ze dne 8. února 1954 definoval působnost vojenské kontrarozvědky

(VKR) ministerstva vnitra ČSR v oblasti zajišťování státní bezpečnosti v československých ozbrojených silách. Dle tohoto rozkazu VKR měla za tímto účelem – mimo jiné – zabraňovat případům zběhnutí. Více než dvacet let poté se v období stabilizované normalizace zabýval totožnou problematikou již citovaný RMV č. 5/1975 Sb. „Postavení, působnost, hlavní úkoly a organizace vojenské kontrarozvědky v mírových podmínkách a organizační řád hlavní správy vojenské kontrarozvědky“. Dle jeho přílohy č. 1, čl. 2 odst. 1 písm. h), VKR odhalovala při státobezpečnostní ochraně ozbrojených sil ČSSR přípravy a zabraňovala zběhnutí do zahraničí vojáků v činné službě a opuštění republiky občanskými pracovníky ozbrojených sil a zároveň předcházela zvláště závažným formám zběhnutí vojáků v činné službě a též pátrala po pachatelích těchto deliktů. Analogicky rozkaz náčelníka Hlavní správy VKR č. 9 ze dne 6. dubna 1983 podrobně definoval úkoly VKR jako III. správy SNB, dle jehož čl. 2 písm. g) VKR odhalovala v rámci svých hlavních úkolů příčiny a přípravu vážných mimořádných událostí, mezi něž se řadilo zběhnutí do ciziny, zběhnutí se zbraní a opuštění republiky. Interní legislativa ministerstva vnitra se velmi detailně věnovala i procesním aspektům vyšetřování této trestné činnosti. Tak například dle RMO č. 44 ze dne 20. prosince 1965, čl. 3 odst. 2 písm. f)., odst. 5, dle kterého byl publikován služební předpis SNB-vyšetř-I-2 „Směrnice o vzájemné spolupráci a součinnosti vyšetřovatelů s orgány operativy ve Státní bezpečnosti“, vyšetřovali trestný čin zběhnutí do ciziny dle ustanovení § 283 trestního zákona vyšetřovatelé VKR. Citované ustanovení upřesňovalo i další procesní podrobnosti. Pokud pachatelem trestného činu, spáchaného v souvislosti s ochranou státních hranic, byla osoba podléhající vojenské soudní pravomoci, stal se příslušným vyhledávacím orgánem operativní orgán VKR a příslušným vyšetřovatelem vyšetřovatel VKR. Operativní orgán VKR dostal za povinnost provést příslušné úkony v součinnosti s velitelskými orgány. Tento orgán měl zadržení vojenského zběha neprodleně hlásit náčelníkovi 3. odboru III. správy MV, respektive odpovědnému dozorcímu důstojníkovi III. správy MV. Citovaní funkcionáře dále měli dohodnout s náčelníkem vyšetřovacího odboru VKR podrobnosti, které vyšetřovací součásti VKR bude zadržená osoba předána spolu s podrobnostmi ohledně její eskorty. V podmínkách normalizace řešilo totožnou problematiku Nařízení ministra vnitra ČSSR č. 5 Věstníku FMV ze dne 7. února 1972 o stanovení příslušnosti vyšetřovatelů prokuratury a vyšetřovatelů Sboru národní bezpečnosti (SNB). Jednalo se o vnitřní předpis vydaný na základě ustanovení § 161 odst. 4 trestního řádu⁶⁶ a podle ustanovení § 21 písm. a)⁶⁷ zákona o působnosti federálních ministerstev z roku 1970,⁶⁸ a to v součinnosti Generální prokuratury ČSSR a Federálního ministerstva vnitra. Dle čl. 4 písm. b) směrnice v příloze konali vyšetřování o trestném činu zběhnutí do ciziny podle ustanovení § 283 trestního zákona, který spáchali příslušníci ozbrojených sil, vyšetřovatelé StB ve VKR. Výše uvedené odrážely i vnitřní předpisy ČSLA. Tak například dle předpisu Práv-1-3 Vyhledávání a vyšetřování trestných činů v Československé lidové armádě, bod 4 písm. b),⁶⁹ jenž byl schválen ministrem národní obrany dne 21. srpna 1965, konali vyšetřovatelé StB, včetně vyšetřovatelů StB ve VKR, vyšetřování o trestném činu zběhnutí do ciziny dle ustanovení § 283 trestního zákona a to proto, že o tomto trestném činu se nekonalo vyhledávání a patřil do pravomoci vojenských soudů. V rámci vyšetřování zběhnutí do ciziny se prostřednictvím prokurátorského dozoru angažovaly i příslušné orgány vojenské prokuratury, přičemž vznikaly i procesně konfliktní situace. V odborné literatuře byl zpracován i případ sporu o příslušnost mezi vojenskými prokurátory. V roce 1969 vedl v trestní věci vojína F. J., který byl příslušníkem

PS u útvaru ve Znojmě, vyšetřování odbor vyšetřování StB ve VKR Praha pro trestný čin zběhnutí do ciziny podle ust. § 283 odst. 1 trestního zákona a pro další trestné činy. Trestní stíhání bylo posléze v souladu s ustanovením § 173 odst. 1 písm. a) trestního řádu přerušeno. V roce 1982 došlo v rámci řízení o žádosti o milost ke zjištění pobytu vojína F. J. spolu s motivem jeho zběhnutí. Následně rozhodl náčelník odboru vyšetřování StB ve VKR Praha o pokračování v trestním stíhání a věc dále přikázal k dalšímu vyšetřování oddělení vyšetřování StB ve VKR v Trenčíně. Důvodem se stala realizace zásady úspornosti trestního řízení, protože svědkové, jež měli být vyslýcháni, deklarovali svůj trvalý pobyt na území Slovenské socialistické republiky. Vyšší vojenský prokurátor (VVP) Trenčín dospěl k závěru, že je nepřislušný k výkonu dozoru nad vyšetřováním této věci a i oddělení vyšetřování StB ve VKR Trenčín je nepřislušné konat vyšetřování. Za důvod se považovala skutečnost, že tato věc nebyla v souladu s ustanovením § 174 odst. 2 písm. g) trestního řádu odňata příslušnému vyšetřovateli a naopak přikázána vyšetřovateli oddělení vyšetřování StB ve VKR Trenčín. Dále VVP Trenčín uváděl, že nebyl dodržen postup stanovený čl. 8 odst. 3 Instrukce pro vyšetřovatele SNB (SNB-vyšetř-I-1), kde se stanovilo, že náčelník vyššího vyšetřovacího útvaru je oprávněn převzít k vyšetřování kteroukoli věc od podřízeného vyšetřovacího útvaru a zároveň mu k vyšetřování kteroukoli věc přikázat. O tomto postupu měl rozhodnout pro projednání věci s příslušným prokurátorem. Analogická oprávnění příslušela náčelníku odboru vyšetřování StB ve VKR ve vztahu k podřízeným vyšetřovacím útvarům StB ve VKR. Na základě citovaných důvodů postoupil VVP Trenčín spis VVP Tábor, jelikož pro konečné rozhodnutí ve věci byl příslušný Vojenský obvodový soud (VOS) Brno. Následně VVP Tábor odeslal spis věci na Hlavní vojenskou prokuraturu se žádostí, aby byly upřesněny zásady pro určování příslušnosti k dozoru ve věcech vyšetřovaných vyšetřovateli StB ve VKR. K celé věci bylo následně přijato závazné stanovisko. Otázku příslušnosti vojenských prokurátorů při realizaci dozoru nad vyšetřováním konaným vyšetřovateli StB ve VKR všeobecně řešil Příkaz generálního prokurátora ČSSR, čj. FGn 23/74 ze dne 12. května 1974. Tento vnitřní normativní akt stanovil, že spory o příslušnost mezi prokurátory rozhoduje ten prokurátor, jenž je jim nejbližší nadřízen. Totožný prokurátor rozhoduje o odnětí a přikázání věci. K upřesnění příslušnosti VVP Příbram a VVP Trenčín k výkonu dozoru nad vyšetřováním došlo přípisem Hlavní vojenské prokuratury, čj. 293/74, ze dne 9. prosince 1974. Tímto interním aktem řízení byl citovaný příkaz generálního prokurátora ČSSR rozeslán nižším podřízeným prokuraturám. Silné postavení vyšetřujících orgánů StB však bylo poměrně nesporné. Jen příslušný rozkaz náčelníka Hlavní správy (HS) VKR obsahoval konkrétní vymezení, které trestní věci vyšetřují jednotlivé vyšetřovací součásti StB ve VKR. Tento vnitřní předpis měli náčelníci těchto součástí k dispozici. Věcná příslušnost vyšetřovatelů prokuratury a vyšetřovatelů SNB byla upravena v souladu s ustanovením § 161 odst. 4 trestního řádu Směrnicemi generálního prokurátora ČSSR a ministra vnitra ČSSR z 28. ledna 1972. V souladu s těmito směrnicemi konal vyšetřovatel StB ve VKR vyšetřování trestní věci vojína F. J. Za této situace nepřicházelo v úvahu realizovat rozhodnutí dle ust. § 174 odst. 2 písm. g) trestního řádu. Takové rozhodnutí by vojenský prokurátor byl povinen vydat pouze v případě, pokud by tuto trestní věc odnímal vyšetřovateli StB ve VKR a přikazoval by ji vyšetřovateli prokuratury. V souladu s čl. 5 citovaných směrnic o příslušnosti vyšetřovatelů by tato eventualita nastala v případě, že by vojenský prokurátor měnil těmito směrnicemi stanovenou věcnou příslušnost vyšetřovatele.⁷⁰ Rozhodnutí vojenského pro-

kurátora dle ust. § 174 odst. 2 písm. g) trestního řádu bylo možné realizovat v případě podjatosti vyšetřovatele StB ve VKR. Poté by i na základě jiných důležitých důvodů mohla věc být přikázána jinému vyšetřovateli StB ve VKR, třeba i u jiné vyšetřovací součásti. V případě, že náčelník odboru vyšetřování StB ve VKR Praha realizoval své oprávnění v souladu s článkem 8 odst. 3 Instrukce pro vyšetřovatele SNB a projednal otázku s Hlavní vojenskou prokuraturou, nebylo již třeba činit rozhodnutí v souladu s ustanovením § 174 odst. 2 písm. g) trestního řádu. Jednalo se totiž o opatření organizační povahy stejně, jako když náčelník vyšetřovací součásti přidělil věc jednotlivým vyšetřovatelům. Naznačeným řízením se totiž neměnila věcná příslušnost vyšetřovatelů. Ve vztahu k místní příslušnosti vyšetřovatelů SNB stanovil čl. 7 odst. 1 Instrukce pro vyšetřovatele SNB, že vyšetřování koná vyšetřovatel toho vyšetřovacího útvaru, v jehož obvodu byl trestný čin spáchán. Z toho čerpal již zmíněný rozkaz náčelníka HS VKR ve vztahu k vyšetřovatelům StB ve VKR. Místní příslušnost vojenských prokurátorů nebyla zákonem stanovena a v souladu s Příkazem generálního prokurátora ČSSR, čj. FGn 23/74, čl. 2, se v tomto směru postupovalo výlučně dle trestního řádu a jeho ustanovení o příslušnosti soudů. S ohledem na dislokaci vyšetřovacích součástí StB ve VKR bylo velmi náročné provádět dozor nad vyšetřováním z hlediska uvedené místní příslušnosti vojenského prokurátora. Z toho důvodu došlo k úpravě této příslušnosti na základě zmíněného přípisu Hlavní vojenské prokuratury, čj. 293/74, v návaznosti na článek 9 odst. 3 Příkazu generálního prokurátora ČSSR, čj. FGn 23/74. Dle výše uvedených zásad bylo v trestní věci vojína F. J. rozhodnuto, že vyšetřování zrealizuje vyšetřovatel oddělení vyšetřování StB ve VKR Trenčín za dozoru VVP Trenčín.⁷¹ Výše popsany spor o příslušnost zřetelně dokazuje, že při vyšetřování zběhnutí do ciziny měly orgány vyšetřování StB ve VKR značnou míru autonomie a to na základě podzákoných interních předpisů.

Otázky vyšetřování trestného činu zběhnutí do ciziny velmi úzce souvisely i s jeho prevencí či přímo se snahami o předcházení jeho páchání. Obecně lze konstatovat, že v tomto ohledu se příčiny a podmínky zběhnutí do ciziny téměř podobaly okolnostem, které umožňovaly prostou formu zběhnutí vojenských osob. Jak již bylo uvedeno výše, soustředila se na tuto činnost zejména VKR v rámci státobezpečnostní ochrany ozbrojených sil ČSSR před činností zahraničních a vnitřních nepřátel politického režimu KSČ. K výkonu takto chápané prevence používala VKR zejména zpravodajské metody či techniky, které lze zahrnout do kategorie „kontrarozvědné ochrany“. Z hlediska činnosti vojenské prokuratury však byly získávány cenné informace při vyšetřování ve vlastním procesním slova smyslu. Zde se zejména rozvinuly debaty o širším či užším vymezení mezi vlastního vyšetřování, aby bylo možné vyhodnotit na základě důkazů k té které trestní věci, které příčiny či okolnosti umožnily přímo či nepřímou pobyt vojáka mimo vojenský útvar, respektive mimo místo služebního přidělení. V rámci interních diskuzí uvnitř orgánů vojenské prokuratury se od počátku 60. let nejednou poukazovalo na příliš úzkou specifikaci mezi vyšetřování. V podstatě se objasňovaly otázky, kdy se voják začal svémocně vzdalovat, jak dlouho se vzdaloval nebo se chtěl vzdalovat, zda měl v úmyslu trvale se vyhnout službě, kde se během svémocného vzdalování zdržoval, s kým jednal, jaké byly pohnutky k neoprávněnému pobytu mimo útvar a celková charakteristika osoby pachatele. S takto omezeným kvantem informací si vojenská prokuratura v rámci své dozorové činnosti jednoduše nevystačila, protože pro účinnou prevenci všech forem zběhnutí měla činit konkrétní návrhy velitelům, realizovat výchovnou činnost, zpracovávat pro velitelské

orgány pravidelné rozboru a realizovat další činnosti ve své preventivní kompetenci. Zběhnutí ve svých různých formách tak opět vystupovalo nejen jako delikt vážně narušující vojenskou kázeň, nýbrž i jako závažný faktor podlamující morálně politický stav vojenských jednotek.⁷² Pro účinnou prevenci a získání příslušných důkazních informací tak musely být meze vyšetřování stanoveny širěji. Důležitou informací se stalo zjištění, za jak dlouho se u vojenského útvaru přišlo na skutečnost, že se voják neoprávněně zdržuje mimo něj. V důsledku provedených vyšetřovacích úkonů bylo indikováno porušování ustanovení vnitřního předpisu Řádu vnitřní služby (ŘVS), jež ve svých důsledcích usnadňovalo dokonání zběhnutí i svémocného odloučení. Jednalo se zejména o kontrolování počtu osob u jednotky v rámci každodenní ranní prohlídky (čl. 205 ŘVS), o realizaci večerní prověrky příslušníků roty jejím staršinou (čl. 106 ŘVS), o kontrolu počtů osob zejména v sobotu a neděli i po večerní prověrce dozorčími orgány pluku (čl. 257 ŘVS), o kontrolu oprávněnosti odchodu vojáků z ubytovacího prostoru a příchodu do ubytovacího prostoru dozorčím vchodu (čl. 264 ŘVS), o vydávání vycházkového stejnokroje pro vojáky ze skladu roty jejím staršinou pouze před vycházkou (čl. 137 ŘVS) a o organizování vycházky z hlediska vydávání propustkové knížky vojákům, řádného vedení knihy vycházek a z hlediska hlášení vojáků dozorčímu roty po návratu z vycházky (čl. 218 až 221 ŘVS). Dle zjištění vyšetřujících orgánů vojenské prokuratury mohla preventivně působit i důsledná organizace odvelení vojáků v rámci poskytování dobrovolných pracovních brigád a vojenských výpomocí a to zejména v souladu s příslušnými ustanoveními vnitřního předpisu Sm-všeob-14 (čl. 18 až 30). Svémocnému vzdálení za účelem zběhnutí do ciziny dle ust. § 273 odst. 3 trestního zákona z roku 1950 mohlo být zabráněno včasným sepsáním pracovního ujednání velitelskými orgány, vytvořením adekvátních ubytovacích, stravovacích, vstrojovacích a zdravotnických podmínek u dotyčné civilní organizace, řádným dohledem a kontrolou nad odvelenými vojáky v průběhu brigády či výpomoci a určením velitele výpomoci včetně poučení o jeho povinnostech. Ke zběhnutí do ciziny mohlo posloužit i využití vyslání vojáka do vojenské nemocnice v rozporu s pravidly dle RNGŠ č. 17/56. Ke zběhnutí mohlo být využito situace, kdy vojáci byli odesíláni do léčebných ústavů v sobotu nebo přede dnem pracovního klidu a měli tak časový prostor pro realizaci svého záměru. Taktéž se mělo předcházet nocování takto odeslaných vojáků v místech nemocnice tak, aby do zdravotnického zařízení mohli objektivně dorazit do cca 10:00 hod. příslušného dne. V rámci preventivní činnosti měly dále velitelské orgány daného vojenského útvaru telefonicky u léčebného zařízení prověřit situaci, pokud se voják odeslaný k ambulantnímu vyšetření nebo léčení nevrátil k útvaru do 24 hodin od předpokládaného ukončení lékařského zákroku. Z uvedeného je evidentní, že orgány vojenské prokuratury doporučovaly určit meze vyšetřování dezerce vojenských osob poněkud široce, přičemž měly být využívány poznatky nikoliv z jednotlivých případů, ale naopak skupin zběhnutí u jednotlivých vojenských útvarů se stejnými podmínkami. Následně zobecnění mohlo sloužit jednak pro potřeby vyšetřování z hlediska detailní osobní či místní znalosti, a jednak pro informaci velitelským orgánům v rámci jejich preventivních opatření. Zobecnování informací pro potřeby preventivní činnosti pokračovalo i po 1. lednu 1962, kdy nabytl účinnosti nový trestní kodex č. 140/1961 Sb., jenž přinesl ve svém ustanovení § 283 zvláštní úpravu samostatné skutkové podstaty trestného činu zběhnutí do ciziny. Tak například v roce 1968, který problematiku dezercí za československé hranice doslova eskaloval, viděli představitelé Hlavní vojenské prokuratury (HVP) skutečnosti umožňující toto trestné jed-

nání v následujících okolnostech: nedůsledný výkon služby dozorčích a strážních orgánů zejména u vchodu, kteří nekontrolují pohyb osob vně a dovnitř vojenského útvaru; nevyhovující ubytovací podmínky a s tím spojené nedostatečné zabezpečení ubytovacího prostoru; porušování denního řádu ve smyslu zanedbávání prověrek a s tím související opožděné zjišťování svémocného vzdálení; nesprávná manipulace s propustkovými knížkami; organizační nedostatky při odesílání na služební cesty; porušování oznamovací povinnosti nemocnic a léčebných ústavů kmenovému vojenskému útvaru odeslaného vojáka a konečně nedostatečný zájem lékaře útvaru o vojáky, kteří jsou v ústavním léčení. Dle názoru HVP vytvářely příznivé podmínky k páchání zběhnutí do ciziny zejména faktory kumulace výše uvedených jevů spolu s jejich dlouhým časovým trváním.⁷³ S výše naznačenými otázkami prevence velmi úzce souvisela i dobově podmíněná otázka obsahu, organizace a formy právní propagandy v prostředí ČSLA. Pojetí části propagandy se před rokem 1989 konstituovalo jako reakce na tzv. ideologickou diverzi světového „imperialismu“ proti socialistickým zemím. Nástrojem působení na myšlení lidí se v tomto pojetí staly zejména západní tisk, film, rozhlas a televize, což se zvýraznilo zejména po maďarských událostech v roce 1956. Jako zvláštní objekt ideologické diverze vystupovala i československá vojenská orientace. Pachatelé trestného činu zběhnutí do ciziny zejména narušovali naše západní hranice, které byly chápány jako důležitý prostředek ochrany celého socialistického společenství. Útěkem vojenských osob do nepřátelské ciziny tak západní země získávaly informace pro kritiku československého státu. A jak už bylo zmíněno výše, zvláště vlna emigrace v letech 1968 až 1989 z řad vojáků v činné službě, v záloze a občanských zaměstnanců vojenské správy přinesla vyzrazení informací o některých vojenských objektech a způsobu jejich ostrahy.⁷⁴ Na stránkách dobových periodik se tažení proti zběhnutí do ciziny jako projevu ideologické diverze realizovalo například rozbořením propagandisticky využitelných příkladů s jasným a dobově podmíněným morálním posláním. Za všechny uvedme dva níže uvedené případy dezercí. Dne 24. listopadu 1969 ohlásil velitel jedné z pohraničních jednotek nadřízenému stupni, že dne 23. listopadu téhož roku zběhl do NSR její příslušník svobodník (svob.) základní služby M. B., původem dělník, který k útěku za hranice využil zařazení do pracovní skupiny vykonávající brigádu blízko státní hranice. Na základě následného pátrání byly nalezeny čerstvé stopy po jeho služební obuvi, jež vedly asi 200 metrů od jeho jednotky směrem ke státní hranici. Pro příslušníky jednotky se zběhnutí svob. M. B. stalo velkým překvapením, protože nikdy o západní cizinu neprojevoval žádný zjevný zájem, nebyl kázeňsky trestán a při výkonu služby si počínal uspokojivě. Taktéž se pozitivně hodnotila pověst jeho i jeho rodiny v místě trvalého bydliště. Nakonec se stal nejpravděpodobnějším motivem jeho činu odchod za jeho dívkou, která před ním opustila ČSSR a zakotvila v USA. Svob. M. B. se 24. září 1973 vrátil zpět do Československa zcela bez majetku, pouze s trochou osobních věcí. Sám objasnil i příčiny své dezerce. Jeho známost odešla na podzim 1968 do USA pod záminkou návštěvy příbuzných a již se nevrátila zpět do republiky. Svob. M. B. se rozhodl ji následovat. Po přechodu hranic do NSR jej zadržely tamní bezpečnostní orgány a po předběžném výsledku byl umístěn do uprchlického tábora. Poté zde vyplňoval různé dotazníky a následně došlo k jeho vytěžování amerického vojenskou rozvědkou. Při tom kreslil plánky kasáren, v nichž sloužil, podával informace o velitelských orgánech, svých kolezích, výzbroji a počtech vojáků. Zřejmě i za tyto poskytnuté informace získal M. B. práci v rámci armády USA v NSR, kde působil jako automechanik. Na základě nedobrych mezi-

lidských vztahů se však posléze rozhodl opustit NSR a odejít přímo do USA, což se mu i podařilo uskutečnit. Svou bývalou známost tam také našel dle dříve do republiky zaslá-
ného dopisu, ale dívka již žila s jiným mužem. Dobové propagandistické využití jeho
životního osudu při výchově vojáků v základní službě zdůrazňovalo zejména neúspěchy
a zklamání, které M. B. v cizině zažil. Nemohl najít žádné zaměstnání, nehovořil anglicky
a přespávat musel v parcích či na plážích. Pokoušel se uplatnit v dolech jako horník, až
nakonec našel podřadnou práci při mytí nádobí v restauracích, kde získal alespoň ubyto-
vání a jídlo. V říjnu 1970 povýšil na číšníka, ale na jaře 1971 byl opět po konci sezóny
propuštěn. Svob. M. B. neustále střídal další restaurace a hotely. Nakonec mu došla trpě-
livost, navštívil československé velvyslanectví v USA a rozhodl se vrátit do ČSSR i přes
nebezpečí trestního postihu.⁷⁵ Druhý dobový a ilustrativně použitý případ demonstroval
vliv kulturní výměny a masových sdělovacích prostředků na definitivní utvrzení v závěru
zběhnout do ciziny. V roce 1972 došlo k zadržení vojína R. V. při ilegálním útěku do NSR.
Ten v průběhu vyšetřování uvedl, že již v roce 1967 se v ČSSR seznámil se dvěma mladá-
ky z NSR, s nimiž si posléze dále dopisoval. Na základě získaných informací postupně
dospěl k vnitřnímu přesvědčení o lepším životě na Západě než v socialistickém Českoslo-
vensku. Definitivně se utvrdil ve svém záměru na základě poslechu „nepřátelských“ zahra-
ničních vysílacích stanic. V 70. letech se otázkami prevence před pronikáním ideologické
diverze do ČSLA intenzivně zabývaly i nejvyšší stranické orgány. Příčiny a podmínky
trestného činu zběhnutí do ciziny byly přirozeně s tímto ideologicky chápaným jevem
spojovány. Federální ministr vnitra ČSSR Jaromír Obzina předložil dne 28. listopadu 1977
předsednictvu ÚV KSČ „Zprávu o bezpečnostních opatřeních mezi mládeží“. Dne 2. pro-
since téhož roku vzal ÚV KSČ tento dokument na vědomí. Přísně tajný materiál obsahoval
vyhodnocení dosažených výsledků od počátku roku 1976, přičemž jeho formulace odpo-
ovídaly duchu normalizační politiky zejména co do vyvozovaných záměrů a připravova-
ných opatření. Dle jeho rigidních názorových východisek stály ozbrojené síly ČSSR
v ohnisku působení nepřátelských sil, na což VKR reagovala preventivní ochranou vojen-
ské mládeže před cizími ideovými vlivy. Z hlediska příklonu k myšlenkovému obsahu
hnutí Charty 77 VKR konstatovala jeho malou podporu v řadách vojáků základní služby.
Mezi nimi byli vyhledáni pouze 2 signatáři a 61 z nich tuto myšlenkou platformu tím či
oním způsobem schvalovali. VKR zjistila pomocí zpravodajských metod a prostředků, že
vojenskou mládež často ovlivňují občané s aktivním vztahem k tehdejší kapitalistické
cizině, osoby z rodin opozičně zaměřených a vojáci s negativními postoji k politice KSČ,
které pocházely z doby před jejich nástupem vojenské služby. K těmto jedincům VKR
počítala i protirežimně orientované osoby z přílehlého vojenského prostředí nebo bývalé
důstojníky ČSLA, k jejich propuštění došlo z politických důvodů v období let 1968/1969.
V roce 1977 se VKR soustředila na celkem 6554 vojáků základní služby se vztahem ke
kapitalistickému zahraničí. 174 z nich pak vystupovalo jako objekty intenzivního kontra-
rozvědného zájmu. VKR postupně získala informace, že v letech 1976 až 1977 mladí vojá-
ci ČSLA sledovali západní rozhlasové či televizní vysílání celkem ve 271 případech, z toho
v 94 případech skupinově, což je přirozeně vedlo k zaujímání objektivnějších a nezávislej-
ších občanských postojů. VKR v tom však spatřovala narušení morálně politického stavu
u vojenských jednotek. Zaznamenány byly rovněž pokusy o radiové vysílání na ultrakrát-
kých vlnách, které se běžně zachycovalo na vojskových radiostanicích. Například 9. břez-
na 1977 došlo k zachycení západního vysílání na radiostanicích R-114 (vlna 21 MHz)

v české řeči, jehož původcem byl nepochybně cizí zahraniční vysílač. VKR pečlivě sledovala i rozšiřování „závadové“ literatury mezi vojáky základní služby a to domácí i zahraniční provenience. V letech 1976 až 1977 se objevilo 256 případů tohoto druhu, přičemž 44 záchytů takovéto literatury reprezentovaly politické texty, 117 náboženské a 55 pornografické. Pro hodnocení trestného činu zběhnutí do ciziny má dle zprávy značný význam skutečnost, že federální ministr vnitra jej hodnotil jako trestnou činnost státobezpečnostního charakteru. V hodnoceném období let 1976 až 1977 VKR odhalila ve 138 případech úmysl příslušníků ČSLA o zběhnutí do kapitalistického zahraničí, přičemž se v prvé řadě jednalo o vojáky základní služby. V 10 případech šlo o plánovaná skupinová zběhnutí, na nichž se účastnilo celkem 21 vojáků. Ve 3 případech VKR indikovala záměr zběhnout do ciziny se zbraní. U 4 příslušníků ČSLA byl odhalen záměr získat a po zběhnutí předat západním zpravodajským orgánům utajované informace o československé armádě. Za nejčastější motiv zběhnutí VKR považovala odpor k výkonu vojenské služby, vliv ideologické diverze, politickou „dezorientaci“ či neuspořádané rodinné poměry. Další příčiny byly spatřovány v nedostatečné přípravě branců na adaptaci ve vojenském prostředí a v necitlivém přístupu některých velitelských orgánů v rámci výchovy a výcviku vojáků základní služby.⁷⁶ VKR se ve sledovaném období pokoušela v rámci prevence spolupracovat s velitelskými a politickými orgány ve formě přednášek či besed. Jejich cílem se stala podpora „bdělosti a ostražitosti“, ochrana státního tajemství, upevnění právního vědomí, kázně a morálně politického stavu. Pro vojáky základní služby a mladé příslušníky velitelského sboru ČSLA bylo realizováno v letech 1976 až 1977 celkem 2687 přednášek, 709 filmových představení a též 72 výstav. V mnoha případech besedy doplňovalo vysílání armádního rozhlasu či televize s bezpečnostní tematikou. Do dalších normalizačních let VKR dostala po své linii za úkol zpravodajsky chránit vojenskou mládež před z tehdejšího pohledu negativními ideovými vlivy, věnovat pozornost zahraničním studentům vzdělávajícím se na vojenských školách v ČSLA a obecně byl stanoven úkol angažovat se ve výchově mladých vojáků v ČSLA.⁷⁷

Pro komplexní charakteristiku právního a sociálního fenoménu zběhnutí do ciziny lze použít též analýzu statistických dat v časové řadě. Dynamické hledisko je zajímavé nejenom v kriminologickém úhlu pohledu, nýbrž vypovídá i o vztahu trestné činnosti k aktuálním celospolečenským událostem a zásadním politickým zvrátům doby. Zvláště významný je tento přístup při pochopení příčin a pohnutek, které vojáky v činné službě dovedly až k opuštění pounorového Československa. I když se nezachovala komplexní data pro celé sledované období, jako dostatečný vzorek mohou posloužit poměrně souvislé údaje k rokům 1951–1970 a s jistou rezervou i údaje k letům 1971–1975⁷⁸ a 1981–1988. Počty zběhnutí do ciziny, jež vyšetřovaly orgány VKR, se v uvedeném období po jednotlivých letech vyvíjely následovně: 2. pol. r. 1951 – 20, r. 1952 – 156, r. 1953 – 144, r. 1954 – 86, r. 1955 – 70, r. 1956 – 26, r. 1957 – 58, r. 1958 – 65, r. 1959 – 41, r. 1960 – 48, r. 1961 – 48, r. 1962 – 71, r. 1963 – 31, r. 1964 – 59, r. 1965 – 46, r. 1966 – 76, r. 1967 – 63, r. 1968 – 145, r. 1969 – 230, r. 1970 – 43, r. 1971 – 39, r. 1972 – 64, r. 1973 – 58, r. 1974 – 35 a r. 1975 – 38. Pro léta 1981 až 1988 lze uvést počty osob, proti nimž bylo ukončeno trestní stíhání vyšetřovateli StB (včetně VKR), přičemž v případě trestného činu zběhnutí do ciziny dle ust. § 283 trestního zákona se pravděpodobně jednalo o všechny příslušníky ozbrojených sil (včetně vojsk MV), tedy nejenom ČSLA. V časové řadě se jednalo o následující počty: r. 1981 – 45, r. 1982 – 85, r. 1983 – 56, r. 1984 – 48, r. 1985 – 41, r. 1986 – 30,

r. 1987 – 47 a rok 1988 – 45.⁷⁹ S blížícím se koncem monopolní vlády KSČ tedy odchody vojáků v činné službě za hranice neeskalovaly, ale svou četností vykazovaly spíše tendenci k setrvalému stavu. Velmi instruktivní je i porovnání pachatelů zběhnutí do ciziny dle hodnostních sborů. Extrémním je v tomto ohledu samotný rok převratu 1948. Za hranice Československa našlo svou cestu 276 generálů a důstojníků, 174 rotmistřů, praporčíků či poddůstojníků z povolání a pouze 34 vojáků v základní službě. Poté počet dezertérů plynule klesal k nejnižším číslům v letech 1955–1956, přičemž od roku 1964 opět plynule stoupal. Rapidní nárůst znamenalo dvojletí 1968/1969, kdy v roce 1969 zběhlo do ciziny 84 vojáků základní služby jako výrazně nejpočetnějšího hodnostního sboru.⁸⁰ Vyšetřování trestného činu zběhnutí do ciziny, respektive prostého zběhnutí, bylo hlavní a prvořadou úlohou orgánů vyšetřování VKR. V letech 1956 až 1968 představovali vojenští zběhové 47,1 % všech osob vyšetřovaných vojenskou kontrarozvědkou.⁸¹ Poměrně instruktivně v tomto ohledu vypovídají přehledy vyšetřovaných případů za měsíce únor až prosinec 1960. Jednalo se o vnitřní dokumenty náčelníka vyšetřovacího odboru HS VKR, které byly sestavovány jednak za vlastní vyšetřovací odbor HS VKR, tak i za podřízená vyšetřovací oddělení. Kromě ryze kvantitativních údajů zde figurovaly i jmenovité seznamy vyšetřovaných osob s rámcovým popisem skutku zběhnutí do ciziny dle ust. § 273 odst. 3 trestního zákoníku z roku 1950, respektive jeho pokusu dle ust. § 5 odst. 1 téhož právního předpisu. Po jednotlivých měsících představovaly dezerce za hranice následující podíl vyšetřovaných skutků z celkového nápadu trestné činnosti: únor 1960 – 3 ze 6, březen 1960 – 8 z 20, duben 1960 – 4 z 11 (včetně spolčení k tomuto trestnému činu), květen 1960 – 4 z 10, červen 1960 – 0, červenec 1960 – 3 ze 7, srpen 1960 – 2 z 8, září 1960 – 7 z 11 (včetně pokusu návodu a třech navrátilců z Rakouska), říjen 1960 – 1 ze 2 (navrátilce z Rakouska), listopad 1960 – 2 ze 7 a prosinec 1960 – 3 ze 7.⁸² Z vývoje kvantitativních ukazatelů v časové řadě lze dovozovat úzkou souvislost zběhnutí do ciziny s aktuálními politickými poměry. Po vzednutí odchodovosti vojenských osob za hranice Československa po únoru 1948 nastává po polovině 50. let znatelný pokles tohoto jevu. Lze zde konstatovat jistou míru souvislosti s částečnou stabilizací režimu KSČ, ekonomickým růstem, poklesem intenzity politické perzekuce a úspěchy socialismu formálně vrcholícími v roce 1960 přijetím socialistické ústavy a změnou názvu republiky na ČSSR. Tak například 11. dubna 1958 vznikla „Zpráva o výsledcích celkové prověrky práce vojenských obvodových prokuratur v obvodu vyšší vojenské prokuratury Praha“, kterou předložil hlavní vojenský prokurátor plk. justice dr. Jan Samek. Její hodnocení příčin páchání zběhnutí v roce 1957 plně koresponduje s formálním vřazením skutkové podstaty zběhnutí do ciziny mezi vojenské trestné činy. V naprosté většině pocházeli jeho pachatelé z řad mužstva, a naopak zcela minimálně z řad příslušníků velitelského sboru. Z hlediska sociálního původu se 83 % zběhů vřazovalo do dělnického prostředí, 7 % patřilo mezi zemědělce a 9 % vykazovalo ostatní společenské zařazení. V celé jedné polovině případů se jednalo o již soudně trestané osoby, přičemž jejich předchozí dezerce již byly kázeňsky řešeny. Motivem zběhnutí se většinou stal laxní přístup k plnění vojenských povinností, touha po toulání a alkoholu. Naopak rodinné a osobní těžkosti se jako motiv zběhnutí vyskytovaly již v menší míře.⁸³ K opačnému pohybu docházelo přibližně od poloviny 60. let v souvislosti s uvolňováním politické situace, nárůstem reformních snah a otevíráním se Západu. V roce 1970 se k tomu vyjádřil zástupce ministra národní obrany (náčelník Správy bojové přípravy) v souvislosti s rozbořem kázně v ČSLA. Zběhnutí a emigrace vojáků chápaly

oficiální armádní struktury jako nárůst mimořádných událostí podložený statistickými daty. V roce 1965 bylo v 1850 případech vyžadováno velitelskými orgány spolu s VKR pátrání po zběhcích u VB. Z tohoto počtu představovaly případy zběhnutí do zahraničí 44 případy, přičemž v 19 případech se tak i ve skutečnosti stalo. Obdobný stav se opakoval v letech 1966 a 1967 spolu s částí roku do srpna 1968. Po srpnové okupaci odstartoval prudký nárůst zběhnutí s úmyslem emigrovat do kapitalistické ciziny. Motivace vojáků měla v pojetí armádního velení jednoznačně politický charakter a zjevně vyjadřovala nesouhlas s politickým vývojem v posrpnové ČSSR. Objektivně vzato tomu odpovídala i prezentovaná data. Od měsíce srpna 1968 do konce téhož roku zběhlo či emigrovalo do kapitalistických států celkem 203 příslušníků armády a pracovníků vojenské správy. V roce 1969 do konce listopadu celkem zběhlo či emigrovalo 20 důstojníků, 9 praporčků, 83 vojáků základní služby a 101 občanských pracovníků vojenské správy, tedy celkem 213 osob. Zvláště nepříznivá situace nastala u vojsk Pohraniční stráže, od nichž v období let 1968–1969 zběhlo celkem 70 vojáků, u jednotek Západního vojenského okruhu s celkem 54 zběhy a v rámci uskupení Středního vojenského okruhu, odkud zběhlo 50 vojáků. Důsledky této nepotěšující situace chápali armádní představitelé jako velmi vážné. V důsledku zběhnutí a emigrací vojáků a občanských zaměstnanců do kapitalistické ciziny bylo ohroženo státní a vojenské tajemství a vyraženy důležité informace nejen o ČSLA, nýbrž i o sovětských okupačních jednotkách. Automaticky se předpokládalo vyžádání těchto údajů západním zpravodajským službám k újmě celé Varšavské smlouvy. Zvláště alarmující byl stav u vysokoškolsky vzdělaných vojenských odborníků, s nimiž spojil socialistický systém nemalé náklady na jejich vzdělání a přípravu. V letech 1968 až 1969 tak odešlo za západní hranice například 22 vojenských lékařů. Intenzivně se samozřejmě hledaly příčiny neutěšené situace. Zběhnutí i emigraci ulehčovaly například nedostatky organizace v chodu armádních jednotek nebo neúčinná politická výchova v tehdejší pojetí. Velitelské orgány často neměly přehled o svých podřízených z hlediska jejich pobytu a činnosti v době osobního volna. Zřejmě tak nedoceňovaly jejich skutečné problémy, zájmy, názory a postoje, které v souhrnu představovaly hybné moment pro jejich odchod do ciziny. Jako odstrašující byl v tomto kontextu dáván příklad 3 vojáků 53. radio-technického praporu, kteří zběhli za hranice z důvodu opožděného pátrání, které zapříčinila pozdní reakce zástupce velitele vojenského útvaru na hlášení dozorcího o svémocném vzdálení uvedených vojáků.⁸⁴ Zvláštní znepokojení armádního velení způsobovalo zběhnutí příslušníků Pohraniční stráže (PS), která jako ozbrojená složka měla hranice ČSSR před narušiteli uzavírat. V roce 1968 a v první polovině roku 1969 zběhlo do ciziny dle ust. § 283 trestního zákona 29 příslušníků PS (1. pololetí roku 1968 – 5, 2. pololetí roku 1968 – 13, 1. pololetí roku 1969 – 11). Z uvedeného počtu se jednalo ve dvou případech o důstojníky a v jednom případě o praporčíka. Ostatní patřili do hodnostního sboru mužstva. Z tohoto celkového počtu byla na 11 příslušníků PS podána obžaloba (1. pololetí roku 1968 – 5, 2. pololetí roku 1968 – 4, 1. pololetí roku 1969 – 2), v jednom případě došlo k zastavení trestního stíhání a v 17 případech k jeho přerušení (1. pololetí roku 1968 – 0, 2. pololetí roku 1968 – 8, 1. pololetí roku 1969 – 9). Zběhnutí do ciziny bylo chápáno jako nejtěžší trestný čin z hlediska kvantity výskytu a dopadu na morálně politický stav vojenských jednotek. V lednu 1970 se v kontextu nastupující normalizace konstatovalo, že ani v jednom případě nebyli dezertéři politicky pronásledováni či šikanováni. Významný negativní vliv byl naopak přisuzován vnitřní i zahraniční propagandě, osobním problémům, nedo-

statečnému vztahu ke službě na státní hranici a v nejednotném velení při prosazování konsolidačního procesu. Naopak poměrně realisticky se hovořilo o znalosti státní hranice a výkonu služby jako podmínkách usnadňujících páchání tohoto specifického druhu trestné činnosti.⁸⁵ Z trestních spisů vyplynulo, že ke zběhnutí do ciziny docházelo v absolutní většině od jednotek PS prvního sledu, kam byli branci zařazováni po důkladných bezpečnostních prověrkách orgány daného útvaru. Léta 1968/1969 představovala nejenom kvantitativní nárůst odchodovosti vojenských osob za hranice, nýbrž jsou spojena i s aférou nejvýše postaveného vojenského zběha do ciziny nejen z Československa, ale i z celého vojenskopolitického bloku Varšavské smlouvy. Případ generála Jana Šejny měl takové politické a právní dopady, kterými se nemohl vykápat žádný další případ dezertující vojenské osoby z první i druhé markantní vlny útěků z Československa po roce 1948. Raketová kariéra „politického“ či „semínkového“ generála začala již v roce 1956, kdy Šejna jako stoupenec Antonína Novotného a jeho rodinný přítel kritizoval ministra národní obrany armádního generála Alexeje Čepičku. Za včasné a obsáhlé informování Novotného o stavu ČSLA obdržel post náčelníka sekretariátu nového ministra Bohumíra Lomského. Šejna vykonával od roku 1964 funkci vedoucího tajemníka Hlavního výboru (HV) KSČ MNO. V důsledku nákladného osobního a milostného života však propadl do spleti dluhů, což jej vedlo k různým majetkovým machinacím například s jetelovým semenem původně určeným pro armádní potřeby, což mu dalo jeho nejnámější mediální přezdívku. V lednu 1968 se výsledky vyšetřování Šejny, jeho spolupracovníků a známých, které zpočátku vedly orgány VB, dostaly cestou HS VB do rukou Hlavní vojenské prokuratury. Základ kauzy tedy nepochybně tkvěl v oblasti obecně kriminální. Přes různé známé na vlivných místech Šejna získal strategickou informaci o tom, že jej jako poslance chce Národní shromáždění (NS) zbavit poslanecké imunity na základě žádosti hlavního vojenského prokurátora plk. JUDr. Samka, což by otevřelo cestu k jeho zatčení a trestnímu stíhání. NS tak učinilo dne 27. února 1968, přičemž „semínkový“ generál uprchl za hranice s milenkou a synem již o dva dny předtím, aby přes Maďarsko, Jugoslávii a Itálii doputoval do USA s mnoha tajnými informacemi o obraně a bezpečnosti ČSSR. Na základě nich působil do roku 1976 jako analytik americké Ústřední zpravodajské služby (CIA). Šejnova aféra měla obrovský dopad na domácí politickou situaci a výrazně přispěla k pádu prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného.⁸⁶ Vyšetřování delikátního Šejnova případu vedl výlučně vyšší vojenský prokurátor v Příbrami. Celý proces se protáhl až do vydání odsuzujícího rozsudku Vyšším vojenským soudem Příbram ze dne 17. dubna 1970 se složitou právní kvalifikací ustanovení § 9 odst. 2, § 17 odst. 1, 2 písm. b), c) v souběhu s § 158 odst. 1 písm. a), dále § 158 odst. 1 písm. a), odst. 2 písm. a), § 132 odst. 1 písm. b), § 132 odst. 1 písm. c), § 248 odst. 1, 2, písm. b)⁸⁷ tr. zákona⁸⁸ (kriminální trestné činy zneužívání pravomoci veřejného činitele, rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví a zpronevěra ve spolupachatelství či kvalifikované formě, tedy vesměs hospodářské a majetkové delikty). K tomu byla připojena kvalifikace zběhnutí do ciziny dle ust. § 283 odst. 1 tr. zákona. Bývalý režimní prominent byl odsouzen k 10 letům odnětí svobody, propadnutí veškerého majetku, ztrátě čestných titulů a vyznamenání spolu s povinností náhrady škody ve výši 230 000,- Kč. Šejna byl sice odsouzen v nepřítomnosti, avšak dne 24. dubna 1970 se prostřednictvím svého advokáta Řípy proti rozsudku odvolal, leč za 3 měsíce tento procesní úkon stáhl.⁸⁹ Generální prokurátor ČSSR se poté téhož roku ve dnech 1. června a 10. července písemně obrátil na ministerstvo vnitra s žádostí o sdělení, zda bezpečnostní

orgány nemají k dispozici důkazy svědčící o protistátní činnosti odsouzeného Jana Šejny. Tato vzájemná komunikace naznačuje, že Generální prokuratura nepovažovala zběhnutí do ciziny za skutkovou podstatu protistátního trestného činu. Jako důvod se uváděla obtížnost dokazování takového trestného činu spolu s možnými komplikacemi při eventuální žádosti o vydání. Úřední korespondence orgánů prokuratury a vnitra podává vysoce zajímavé svědectví nejen o povaze samotného zběhnutí do ciziny, nýbrž i o hledisku hodnocení protistátní trestné činnosti vojenských osob a úskalí jejího dokazování v trestním řízení. Osoby, které byly nositeli státního tajemství zvláštní důležitosti, nebylo možné při jejich útěku do ciziny postihnout žádnou zvýšenou trestní sazbou bez dostatečného důkazního materiálu. Tento důkazní materiál musel zcela jasně podepírat závěr, že byl dokonán trestný čin vyzvědačství, tedy, že státní tajemství cizí moci skutečně vyzraženo bylo. Trestní zákon z roku 1961 na zvýšený postih v takových případech nepamatoval v rozporu s obdobnými úpravami v tehdejších socialistických i některých kapitalistických zemích. Jelikož ust. § 105 odst. 3 tr. zákona počítalo v případě kvalifikovaného vyzvědačství s alternativou trestu smrti, bylo v Šejnově případě vyžadováno předložení soudem akceptovatelných přesvědčivých přímých důkazů. Dle informací rozvědky i VKR pracovali američtí zpravodajci se Šejnou naprosto utajeně, skrývali místo jeho pobytu, důvody zběhnutí a obsah jeho výpovědi, což ztěžovalo realizaci trestního stíhání v ČSSR. Šejnovi se nepodařilo prokázat ani vyvezení přísně tajných dokumentů MNO. Představitelé ministerstva vnitra si byli dobře vědomi důkazní nouze, a proto navrhovali cestou orgánů vyšetřování StB ve VKR vyslechnout československé vojenské přidělence k otázce eventuální protistátní činnosti bývalého politického generála a provést legislativní úpravy v oblasti protistátní trestné činnosti. To jen dokazuje, jak obrovský dopad tato kauza na oblast vyšetřování a vojenské justice měla. Navíc zde fyzické zběhnutí do ciziny figuruje u vojenských osob jako základní podmínka pro dokonání dalších protistátních deliktů,⁹⁰ což jej vyděluje z řady typických vojenských trestných činů. Nicméně, spáchání vyzvědačství se v tomto citlivém případě prokázat nepodařilo. VKR však chápala Šejnovo zběhnutí do ciziny podstatně pragmatičtěji, a nikoliv tak právnicky rigorózně jako orgány prokuratury. Zběhnutí do USA tak politicky vysoce angažovaného vojáka v hodnosti generálmajora vzbudilo mimořádný zájem jak samotné VKR, tak přirozeně i StB. Nikdo totiž neměl představu, kam až sahaly Šejnovy kontakty a jakými tajnými informacemi o československé armádě disponoval. Dne 26. dubna 1968 zahájila HS VKR akci HONZA (osobní svazek č. 4634), která byla ukončena až 9. listopadu 1984 v souvislosti se skutečností, že Šejna již prokazatelně několik let nevyvíjel nepřátelskou činnost proti zájmům ČSSR v cizině. V průběhu let se prověřovaly veškeré aspekty generálova života před útěkem, jeho síť kontaktů v ČSLA i mimo ni, pokusy o kontakty s domovinou, všechny osoby s jeho užším sociálním okolím a padly i návrhy na jeho vylákání z USA a únos zpět do Československa.⁹¹ O tom, že zběhnutí do ciziny tak vysoce postavené vojenské osoby nutně ohrožuje dobově chápanou bezpečnost státu, svědčí i intenzivní zájem VKR o osobu JUDr. Zbyňka Kiesewettera, který od let 1963 až 1964 figuroval jako Šejnův přítel, který pro něj zařizoval v rámci jeho majetkových operací odhady nemovitostí a byl členem družiny kolem syna Antonína Novotného. Dr. Kiesewetter nebyl kontakty se semínkovým generálem nijak zásadně poškozen a zajímavá je zejména ta skutečnost, že v rámci vojenské prokuratury dosáhl nejvyšší důstojnické hodnosti plukovníka, v níž v letech 1969 až 1978 zastával funkci hlavního vojenského prokurátora – náměstka generálního prokurátora.⁹² Jakmile

6. března 1978 tento post opustil, začal být tajnou policií agenturně rozpracováván v akci PROFESOR. VKR totiž chovala intenzivní podezření, že dr. Kiesewetter jako zástupce hlavního vojenského prokurátora předal Šejnovi dne 21. února 1968 informaci o krocích státních orgánů směřujících k jeho zatčení a trestnímu stíhání a urychlil tak jeho útěk z republiky. Případ generála Jana Šejny svým dopadem a ve spojitosti s výše uvedenými statistickými daty opodstatňuje chápat léta 1968/1969 jako vrchol analyzovaného fenoménu zběhnutí do ciziny. Příčiny tohoto stavu lze spatřovat vzhledem k výrazné propojenosti páčání tohoto deliktu s politickými poměry v celkových dobových souvislostech a sociálních poměrech. Invaze vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 citelně poškodila jméno československé armády spolu s poráženeckým hodnocením ideje české brannosti a obranyschopnosti. Okupace vzbudila odpor nejen ve většině československé společnosti, nýbrž samozřejmě i mezi vojáky základní služby a z povolání. 95 % vojáků z povolání a 84 % vojáků základní služby ČSLA se shodně domnívalo, že vojenská invaze do ČSSR byla fatálním omylem diskreditujícím socialismus ve světě. Názory příslušníků ČSLA byly formovány postupem stranických a vládních orgánů po zásahu intervenčních vojsk pěti států Varšavské smlouvy, překvapením ohledně příchodu těchto vojsk, urážkou vojenské cti a následnou vzdemutou vlasteneckou vlnou. Přes polovinu vojáků základní služby a 42,3 % vojáků z povolání pochybovaly ve druhé polovině roku 1968 o pozitivním poslání ČSLA v socialistickém Československu. Eskalující nárůst zběhnutí do ciziny odrážel právě tyto společenské nálady a názorové postoje. Dle zpravodajských poznatků VKR působily při dezercích vojenských osob za hranice obavy za politické aktivní postoje po lednu 1968, nesouhlas se srpnovou okupací, existenční obavy, představy o lepším uplatnění v zahraničí a u vojáků základní služby odpor k vojenské činné službě či sklony k dobrodružství.⁹³

Na úplný závěr se sluší shrnout a vznést ty nezákladnější argumenty pro tvrzení, že zběhnutí do ciziny příslušníků československé armády v letech 1948 až 1989 patřilo spíše do oblasti protistátní trestné činnosti než trestných činů ryze vojenských. Z hlediska čistě juristického je vhodné argumentovat právní situací, kterou vytvořil trestní zákon z roku 1961.⁹⁴ Ten totiž ve své dvanácté hlavě definoval v ust. § 283 zběhnutí do ciziny jako zvláštní skutkovou podstatu, která však částečně obsahovala i skutkovou podstatu trestného činu opuštění republiky dle ust. § 109 tr. zákona z první hlavy o trestných činech proti republice. První hlava trestního zákona z roku 1961 obsahovala úpravu trestných činů protistátní „kontrarevoluční“ povahy. Tyto skutkové podstaty reflektovaly situaci nejen doma, nýbrž i z hlediska mezinárodní situace v době chápáním „třídně“ rozděleném světě. Navíc předmětem ochrany skutkové podstaty dle ust. § 109 bylo právo republiky na kontrolu pohybu obyvatelstva z území republiky do zahraničí a dále ochrana bezpečnosti socialistického státu, včetně jeho zájmů politických a ekonomických.⁹⁵ Evidentně zde existoval mezinárodní prvek z hlediska stanovení základů trestní odpovědnosti. Zběhnutí do ciziny tedy ex lege nemohlo být pouze trestným činem vojenským dle dvanácté hlavy trestního kodexu. Dvanáctá hlava poskytovala ochranu společenským vztahům, které pramenily ze zvláštností úkolů a organizace ozbrojených sil a sborů. Vyjadřovala zájem společnosti na tom, aby občané povolání k výkonu vojenské služby plnili zejména požadavky přísné a pevné vojenské kázně, na jejímž základě měla být budována vysoká bojeschopnost a pohotovost vojsk. Ustanovení o trestných činech vojenských tedy zřejmě směřovala dovnitř tělesa armády a regulovaly služební a mezilidské vztahy právě jen uvnitř tohoto

specifického sociálního tělesa. Dalším zcela zjevným argumentem je postupně vzniklá a výlučná kompetence VKR při vyšetřování dezercí za hranice socialistického Československa. Jak již vyplynulo z předchozího výkladu, navázala VKR na činnost různých vojenských zpravodajských orgánů, které vznikly pod sovětskou patronací od konce války v roce 1945. V roce 1953 přešla do kompetence ministerstva vnitra jako VI. správa a od roku 1964 jako III. správa, přičemž zejména v období normalizace figurovala ve vnitřních předpisech FMV jako součást SNB, složky StB. Pokud by dezerce vojenských osob do ciziny (zejména kapitalistické) nechápaly stranické a bezpečnostní orgány jako jednoznačně protistátní akt, jen stěží by jeho vyšetřování spadalo do kompetence tajné policie. A VKR tajnou policií beze zbytku byla, jelikož do svých rukou koncentrovala pravomoci zpravodajské i policejně-výkonné spolu s postavením orgánu vyšetřování v trestním řízení. Dalším instruktivním kritériem je situace z hlediska struktury a dynamiky vývoj kriminality ve sledovaném období. Obecná kriminalita byla v letech 1948 až 1989 spíše konstantním jevem. K celkovému nárůstu došlo až na počátku 80. let s následnou stabilizací, přičemž však problémem zůstávala rostoucí trestná činnost mládeže. Naopak ze zachovaných statistických dat lze usuzovat na úzkou spjatost zběhnutí do ciziny s aktuální politickou situací a vztahem politické moci k armádě jako celku. Vlny poúnorových soudních i mimosoudních represí KSČ vůči politicky nespolehlivým vojákům v činné službě vzedmuly vlnu útěků za hranice zhruba v období 1948 až 1953. Se stabilizací režimu klesala i četnost zběhnutí do ciziny. Ale dle výše uvedených argumentů zakládajících se zejména na skutečnosti srpnové okupace vojsky Varšavské smlouvy a následující normalizace znamenalo období let 1968/1969 opětový nárůst odchodů vojáků do zemí s jiným společenským zřízením. Političnost a specifickou nebezpečnost zběhnutí do ciziny dále jednoznačně podporuje taktéž již analyzovaná pozice vojáků v činné službě jako veřejných činitelů, nositelů státního, služebního či vojenského tajemství, možnost využít při dezerci zbraní, účinných bojových prostředků apod. Formálně ohraničil všechny výše uvedené úvahy a snesená fakta zákon z května roku 1990,⁹⁶ kterým se měnil a doplňoval trestní zákon, s účinností od 1. července 1990. Jeho bod 109 vypustil ustanovení § 283 trestního zákona včetně nadpisu, čímž však právní, politický a sociální fenomén zběhnutí do ciziny nevykázal zcela mimo sféru recentní právní úpravy. Žhavým politikem se v tomto ohledu stal zákon o soudní rehabilitaci z roku 1990,⁹⁷ který shodně nabyl účinnosti 1. července 1990. Dle ustanovení § 4 písm. c) a e) tohoto právního předpisu bylo možné konat přezkumné řízení o odsuzujícím pravomocném soudním rozhodnutí ve věci zběhnutí do ciziny dle ust. § 273 odst. 3 a spojení k témuž dle ust. § 275 odst. 2 písm. b) trestního zákona z roku 1950,⁹⁸ a taktéž ke zběhnutí do ciziny dle ust. § 283 odst. 1, 2 trestního zákona z roku 1961.⁹⁹ Odsuzující pravomocné rozhodnutí v těchto věcech muselo být vyhlášeno v období od 25. února 1948 do 1. ledna 1990, přičemž daný skutek mohl být spáchán po 5. květnu 1945. Spadaly zde i takové případy zběhnutí do ciziny, kdy voják v činné službě zběhl za hranice za účelem přímého navázání kontaktu s nepřitelem a spolčil se k tomu účelu s dalšími dvěma osobami či mu byla zvlášť uložena povinnost zachovávat státní tajemství. Ustanovení § 1 zákona o soudní rehabilitaci i tato jednání zařadilo mezi činy, které směřovaly k uplatnění práv a svobod občanů zaručených ústavou a vyhlášených ve Všeobecné deklaraci lidských práv a v navazujících mezinárodních paktech o občanských a politických právech. To všechno za existence jediné podmínky. Pokud totiž směřovaly k prosazení takových práv nenásilnou cestou, byly československými trestními zákony prohlášeny

za trestné v rozporu s mezinárodním právem a mezinárodnímu právu odporovalo také jejich trestní stíhání a trestání. Stále platné a účinné znění právní normy jen potvrzuje, že zběhnutí do ciziny nemohlo být a nikdy taky v normativní i aplikační praxi nebylo prostým vojenským trestným činem.

Poznámky

- 1 BÍLEK, Jiří: Československá armáda jako objekt a subjekt politických represí. Bratislava, 1997, s. 99–100.
- 2 PEJČOCH, Ivo: Vojáci na popravišti. *Vojenské osobnosti, popravené v Československu z politických nebo kriminálních důvodů v období 1945–1985*. Cheb, 2011, s. 7.
- 3 Preambule a ust. § 3 odst. 1 zákona č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu, ve znění pozdějších předpisů.
- 4 HANZLÍK, František: *Bez milosti a slitování. B. Reicin – fanatik rudého teroru*. Praha, 2011, s. 214.
- 5 HANZLÍK, Jan: Československá emigrace očima tajných materiálů. Praha, 2002, s. 305.
- 6 Branný zákon republiky Československé ze dne 19. března 1920 č. 193 Sb. z. a n.
- 7 Branný zákon ze dne 29. března 1949 č. 92 Sb.
- 8 Viz k tomu ust. § 2 zák. č. 40/1961 Sb., o obraně Československé socialistické republiky.
- 9 Branný zákon (úplné znění branného zákona, jak vyplývá z pozdějších zákonných změn a doplňků) č. 121/1978 Sb. ze dne 26. října 1978.
- 10 Uvozovací zákon k vojenskému trestnímu zákonu o zločinech a přečinech ze dne 15. ledna 1855 č. 19/1855 ř. z., ve znění pozdějších předpisů.
- 11 Viz. ust. § 90 odst. 2 věta druhá, odst. 3 písm. a), d) zák. č. 140/1961 Sb., trestní zákon.
- 12 Zákon ze dne 11. července 1951 o ochraně státních hranic č. 69/1951 Sb.
- 13 Viz k tomu ust. § 2 až § 7 zák. č. 69/1951 Sb., o ochraně státních hranic.
- 14 PULEC, Martin: *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945–1989*. Praha, 2006, s. 21–22.
- 15 Zákonné opatření Předsednictva Federálního shromáždění ze dne 22. prosince 1971 o změně podřízenosti Pohraniční stráže č. 145/1971 Sb.
- 16 Právní stanoviska. Z rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSSR o stížnosti pro porušení zákona podané generálním prokurátorem ČSSR. *Vojenská prokuratura* 6, 1987, s. 56.
- 17 Zákon ze dne 3. července 1924 o úplatkářství a proti porušování úředního tajemství č. 178/1924 Sb. z. a n.
- 18 SEDLÁČEK, Oldřich: Voják jako veřejný činitel. *Socialistická zákonnost* 1, 1953, s. 26.
- 19 Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb.
- 20 Viz k tomu ust. § 75 odst. 10 písm. d) zák. č. 86/1950 Sb., trestní zákon, a ust. § 89 odst. 9 zák. č. 140/1961 Sb., trestní zákon.
- 21 ŠNAJDR, Stanislav. K pojmu »veřejný činitel« v podmínkách ČSLA. *Vojenská prokuratura* 2, 1979, s. 25.
- 22 Právní stanoviska. Stanovisko Nejvyššího soudu ČSSR – vojenského kolegia k otázce, zda velitel ložnice může být veřejným činitelem ve smyslu 89 odst. 8 tr. zák. *Vojenská prokuratura* 6, 1973, s. 55 až 56.
- 23 Trestní zákon ze dne 19. července 1950 č. 86/1950 Sb.
- 24 Viz k tomu ust. § 75 odst. 6, 8 zák. č. 86/1950 Sb., trestní zákon.
- 25 Viz k tomu ust. § 89 odst. 12 zák. č. 140/1961 Sb., trestní zákon.
- 26 KIESEWETTER, Zbyněk a kol. *Vojenské trestné činy*. Praha, 1973, s. 202.
- 27 Zákon ze dne 8. října 1971 o ochraně státního tajemství č. 102/1971 Sb.
- 28 Zákon ze dne 25. dubna 1973, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 45/1973 Sb.
- 29 BOURA, Ladislav: Dozor prokurátora v oblasti ochrany utajovaných skutečností u útvarů ČSLA. *Vojenská prokuratura* 4, 1974, s. 30.
- 30 HANZLÍK, Jan: Československá emigrace očima tajných materiálů. Praha, 2002, s. 272.
- 31 Uvozovací zákon k vojenskému trestnímu zákonu o zločinech a přečinech ze dne 15. ledna 1855 č. 19/1855 ř. z., ve znění pozdějších předpisů.
- 32 KOLAŘÍK, Jan: *Vojenské trestní právo v Rakousku a Československé republice*. Plzeň, 2012, s. 62.
- 33 Trestní zákon ze dne 19. července 1950 č. 86/1950 Sb.
- 34 KEMLINK, Viktor: *Trestné činy vojenské*. Praha, 1952, s. 53.
- 35 Branný zákon ze dne 29. března 1949 č. 92 Sb.
- 36 Tamtéž, s. 56.
- 37 Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb.
- 38 KIESEWETTER, Zbyněk, CSc., a kol.: *Vojenské trestné činy*. Praha, 1973, s. 138.
- 39 Právní stanoviska. Z rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSSR o stížnosti pro porušení zákona. *Vojenská prokuratura* 1, 1980, s. 59.
- 40 Úplné znění branného zákona, jak vyplývá z pozdějších zákonných změn a doplňků.
- 41 Právní stanoviska. Z rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSSR o odvolání. *Vojenská prokuratura* 1, 1981, s. 62–63.

- 42 PEJČOCH, Ivo: *Vojáci na železné oponě. Vojáci, padlí při pokusu o přechod státní hranice, příslušníci Pohraniční stráže, usmrcení uprchlíky a dezertéři přes železnou oponu 1948–1989*. Praha, 2012, s. 183–184.
- 43 MATHERN, Vladimír: Poznámky k publikácii „Vojenské trestné činy“. *Vojenská prokuratura* 2, 1974, s. 41.
- 44 VALO, Michal: K interpretaci skutkové podstaty trestného činu zběhnutí do ciziny. *Vojenská prokuratura* 3, 1986, s. 19–20.
- 45 Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb.
- 46 Ust. § 20 zákona č. 121/1978 Sb., branný zákon, úplné znění branného zákona, jak vyplývá z pozdějších zákonných změn a doplňků.
- 47 NOVÁK, Karel: K novému právnímu názoru na dokonání trestného činu zběhnutí do ciziny. *Vojenská prokuratura* 5, 1987, s. 30.
- 48 PICHLER, Alois: *Uplatňování trestní politiky strany a státu v ozbrojených silách ČSSR*. Vojenská prokuratura č. 2, 1984, s. 13.
- 49 NOVÁK, Karel: K novému právnímu názoru na dokonání trestného činu zběhnutí do ciziny. *Vojenská prokuratura* 5, 1987, s. 32.
- 50 HORÁK, Václav: K trestnému činu zběhnutí do ciziny. *Vojenská prokuratura* 3, 1987, s. 34.
- 51 HORÁK, Václav: K dokonání trestného činu podle § 283 odst. 1 tr. zák. *Socialistická zákonnost* 8, 1987, s. 441.
- 52 Trestní zákon ze dne 19. července 1950 č. 86/1950 Sb.
- 53 Ústavní zákon ze dne 11. července 1960 č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky.
- 54 HORÁK, K dokonání trestného činu podle § 283 odst. 1 tr. zák. *Socialistická zákonnost* 8, 1987, s. 442.
- 55 PEJČOCH, Ivo: *Vojáci na popravisti. Vojenské osobnosti, popravené v Československu z politických nebo kriminálních důvodů v období 1945–1985*. Cheb, 2011, s. 29.
- 56 Zákon ze dne 29. listopadu 1961 o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 141/1961 Sb.
- 57 Archiv bezpečnostních složek, f. Vyšetřovací spisy, V-7998 MV č. Skr-77-142-65, Cagašek Vladimír a spol., Usnesení ČVS: Skr-77-142/1965.
- 58 Zákon z 5. července 1912 č. 131 ř. z. o vojenském trestním řádu pro c. k. zeměbranu a zákonný článek XXXIII/1912 o vojenském trestním řádu pro král. uher. zeměbranu.
- 59 BENEŠ, Vojtěch: *Vojenský trestní řád*. Praha: Ministerstvo národní obrany, 1934, s. 161.
- 60 Zákon ze dne 12. července 1950 o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 87/1950 Sb.
- 61 Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ust. § 159 odst. 1.2.
- 62 Zákon ze dne 17. června 1965, kterým se mění a doplňuje zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 57/1965 Sb.
- 63 KUDRNA, Ladislav: *Vojenské obranné zpravodajství (1945–1950). Vývoj, organizační struktury, personální obsazení*. Praha, 2008, s. 81.
- 64 Zákon ze dne 19. března 1923 na ochranu republiky č. 50/1923 Sb.
- 65 HANZLÍK, František: *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu a o politickou moc 1945–1950*. Praha, 2003. Úplný text rozkazu je reprodukován na straně 351 až 353.
- 66 Zákon ze dne 29. listopadu 1961 o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 141/1961 Sb.
- 67 „Federální ministerstvo vnitra vydává na základě zákonných zmocnění obsažených v příslušných zákonech obecně závazné právní předpisy, které upravují práva a povinnosti příslušníků Sboru národní bezpečnosti a vojsk ministerstva vnitra, útvarů Sboru národní bezpečnosti, jakož i vojsk ministerstva vnitra vůči jiným orgánům státní správy, organizacím a občanům.“
- 68 Zákon ze dne 20. prosince 1970 o působnosti federálních ministerstev č. 133/1970 Sb.
- 69 Správní archiv armády ČR. Knihovna archivu Čs. lidové armády. Inv. čís. 678.
- 70 *Vyšetřovatelé vojenské prokuratury konají vyšetřování o ostatních trestných činech osob podléhajících pravomoci vojenských soudů, o kterých je nutno podle § 161 tr. řádu konat vyšetřování a dále o trestných činech ve věcech, které vojenský prokurátor podle § 174 odst. 2 písm. g) tr. řádu odejme jiným vyšetřovatelům.*
- 71 Právní stanoviska. Spor o příslušnost mezi vojenskými prokurátory. *Vojenská prokuratura* 4, 1984, s. 58–59.
- 72 ŠTOVÍČEK, Stanislav: Zkvalitnit vyšetřování příčin trestných činů zběhnutí a svémocného odloučení. *Praxe vojenských vyšetřovatelů a prokurátorský dozor nad vyšetřováním* 11, 1961, s. 53.
- 73 ŠTIS, Čestmír: Hlavní vojenská prokuratura. Vojenské trestné činy a jejich dokazování. *Bulletin Hlavní vojenské prokuratury* 4, 1968, s. 17.
- 74 ŠRÁMEK, Vladimír: Hlavní vojenská prokuratura. Pomoc prokuratury v boji proti antikomunistické propagandě. *Vojenská prokuratura* 4, 1972, s. 13.
- 75 Aktuální případ. Vojenská prokuratura. *Bulletin Hlavní vojenské prokuratury* 6, 1973, s. 52–53.
- 76 Viz k tomu Národní archiv, fond 02/01 (Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981), sv. 58, arch. j. 62. Zpráva o bezpečnostních opatřeních mezi mládeží. Předložil na 62. schůzi Předsednictva ÚV KSČ ministr vnitra Jaromír Obzina k projednání dne 2. 12. 1977, s. 17.
- 77 Tamtéž, s. 35.
- 78 PEJČOCH, Ivo: *Vojáci na železné oponě. Vojáci, padlí při pokusu o přechod státní hranice, příslušníci Pohraniční stráže, usmrcení uprchlíky a dezertéři přes železnou oponu 1948–1989*. Praha, 2012, s. 168.
- 79 Zpráva o stavu vyšetřování prováděném Státní bezpečností v roce 1988 ze dne 20. února 1989, čj. VS-0045/3-89, s. 38 [online], [cit. 10. 11. 2015]. Dostupné z: http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekt_89/porady/op02k.pdf.

- ⁸⁰ Archiv bezpečnostních složek, fond VKR. HS VKR, Přehled o vývoji vojenské kontrarozvědky, čj. 0310/17-1978. Praha, 1980, s. 143–145.
- ⁸¹ KOUDELKA, František: *Státní bezpečnost 1954–1968. Základní údaje*. Praha, 1993, s. 112.
- ⁸² Archiv bezpečnostních složek, fond VKR. Měsíční hlášení za rok 1960, čj. 01329/15-60 až čj. 912/15/61.
- ⁸³ Vojenský historický archiv, fond MNO 1961, karton 648, inv. č. 1574, sign. 11/1, s. 80–81.
- ⁸⁴ Vojenský historický archiv, fond MNO 1970. Projev náčelníka Správy bojové přípravy – zástupce ministra národní obrany. K otázkám kázně v ČSLA, čj. 00400076-22-1970, s. 9–11. Sběrný arch Generální prokuratury – Hlavní vojenské prokuratury, čj. 0054.
- ⁸⁵ Vojenský historický archiv, fond MNO 1970. Situační zpráva o vývoji kriminality u vojsk Pohraniční stráže za rok 1968 a I. pololetí 1969, čj. HVn 0101/70 – II, s. 3–4. Sběrný arch Generální prokuratury – Hlavní vojenské prokuratury, čj. 0027.
- ⁸⁶ PŮVOLNÝ, Daniel: *Vojenské řešení Pražského jara. I. Invasze armád Varšavské smlouvy*. Praha, 2008, s. 15–16.
- ⁸⁷ Právní kvalifikace citována dle dobových pramenů.
- ⁸⁸ Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb.
- ⁸⁹ MACÁK, Milan: *Dvojí tvář hazardního hráče. Jan Šejna pod drobnohledem VKR*. Praha, 2006, s. 78.
- ⁹⁰ KALOUS, Jan: *Generál Jan Šejna – předmět zájmu vojenské kontrarozvědky*. Příloha č. 7. Informace generálního prokurátora ČSSR pro ministra vnitra ČSSR (28. 7. 1970). Praha, 2001, s. 141–143.
- ⁹¹ Tamtéž, s. 112–113.
- ⁹² MINAŘÍK, Pavel – DUBÁNEK, Martin: *Historie vojenských justičních orgánů 1945–1993*. Praha, 2008, s. 159.
- ⁹³ KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*. Praha, 2008, s. 308–309.
- ⁹⁴ Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb.
- ⁹⁵ MATYS, Karel a kol.: *Trestní zákon. Komentář. II. Část zvláštní*. Praha, 1980, s. 429.
- ⁹⁶ Zákon ze dne 2. května 1990, kterým se mění a doplňuje trestní zákon č. 175/1990 Sb.
- ⁹⁷ Zákon ze dne 23. dubna 1990 o soudní rehabilitaci č. 119/1990 Sb.
- ⁹⁸ Trestní zákon ze dne 19. července 1950 č. 86/1950 Sb.
- ⁹⁹ Trestní zákon ze dne 29. listopadu 1961 č. 140/1961 Sb.

The Desertion Abroad of Czechoslovakian Military Men and Its Investigation in the Years 1948–1989

Stanislav Polnar

Summary

After the year 1948 the political regime of communistic party in Czechoslovakia looked for a support of power. One of those was naturally the Czechoslovak Army. The part of this process was the wave of persecutions aimed at officer's body. It could realize the dismissal of politically unreliable military personnel. Many affected soldiers decided for illegal leaving Czechoslovakia as the only way to survive. Their investigation was realised by special intelligence unites – defensive intelligence, 5th department of General Staff, main intelligence board, military intelligence administration and military counter-intelligence service. The supervision in criminal trial was advocated by a military prosecution. The desertion abroad was formally a military crime. But, the organs of investigation perceived it as political crime. It was also caused by uncleared construction of the facts of the case. The author tried to describe it in the frame of legal and factual circumstances of this phenomenon. The typical cases were also analysed